สุขภาวะทางปัญญาเพื่อสันติภาพ: วงจรชีวิตในการเรียนรู้เพื่อสันติ

เอกพันธุ์ ปิณฑวณิช[1] รัฐวิศว์ เอื้อประชานนท์[2] งามศุกร์ รัตนเสถียร[3]
[4]ศศิธร มารัตน์ และบดินทร์ สายแสง[5]
[1] สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
[2]มูลนิธิความร่วมมือสันติภาพ
[3]สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล
[4]มหาวิทยาลัยมหิดล วิทยาเขตนครสวรรค์
[5]สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอการร้อยเรียงความสำคัญของสันติภาพในชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย โดยประมวลทฤษฎีและแนวคิดเรื่องปรัชญาสันติภาพ (peace philosophy) การศึกษาเพื่อสันติภาพ (education for peace) สันติทวิกวาร (everyday peace) สันติวัฒนธรรม (culture of peace) และมรณสันติ (peaceful death) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าสังคมที่มีสันติภาพจะเป็นสิ่งที่รับประกันว่ามนุษย์สามารถจะใช้ชีวิตตั้งแต่เกิดจนตายโดยมีสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์

คำสำคัญ: ปรัชญาสันติภาพ, การศึกษาเพื่อสันติภาพ, สันติทวิกวาร, สันติวัฒนธรรม, มรณสันติ

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวยิวในทวีปยุโรป และการใช้ความรุนแรงในการเข่นฆ่ากันที่เป็นผลสืบเนื่องจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นในวงกว้างในแทบทุกทวีป ผลของความรุนแรงในช่วงนั้นส่งผลกระทบต่อผู้คนต่อเนื่องไปอีกหลายทศวรรษภายหลังสงครามสิ้นสุดลง การเสียชีวิตของผู้คนจำนวนมากเช่นนั้นเป็นผลทำให้มนุษย์ตระหนักถึงศักยภาพในการทำลายล้างระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง และเป็นจุดกำเนิดของสันติศึกษายุคใหม่ที่มนุษย์เชื่อว่าสงครามคือตัวการแห่งการทำลายล้างและเป็นอุปสรรคต่อการสร้างสังคมที่สันติ (Guzman, 2001) อย่างไรก็ตามภายหลังจากการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และความพยายามในการหยุดยั้งความรุนแรงไม่ให้ยกระดับไปเป็นสงครามกลับดูมีความย้อนแย้งกับสถานการณ์ความรุนแรงและสงครามในทั่วทุกมุมโลก ไม่ว่าจะเป็นการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ในประเทศกัมพูชาในยุค 70 การฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ในประเทศรวันดาในช่วงยุค 90 สงครามในตะวันออกกลาง สงครามในประเทศซีเรียในยุคหลังปี ค.ศ. 2000 สงครามในประเทศยูเครนในปัจจุบัน รวมทั้งสงครามทั้งระหว่างประเทศและสงครามกลางเมืองในอีกหลายประเทศทั่วทุกภูมิภาคของโลก จากเหตุการณ์เหล่านั้น "ความตาย" และผลกระทบจากความตายเป็นความทุกข์อันสุดแสนจะเยียวยาได้ การทำงานเรื่องสันติภาพจึงจำเป็นต้องค้นหาเหตุแห่งทุกข์เหล่านี้และค้นหาปัจจัยที่จะแก้ไขเหตุแห่งทุกข์ การค้นหาความหมายของการตายมีคุณค่ามากพอ ๆ กับการหาเหตุผลในการมีชีวิต และการใช้ชีวิต ถ้าชีวิตหนึ่ง ๆ มีคุณค่าทัดเทียมกันในสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การประหัตประหารให้ชีวิตหนึ่ง ๆ ต้องสูญเสียไปโดยความรุนแรงในรูปแบบต่าง ๆ เป็นสิ่งที่มนุษย์จะกระทำต่อกันไม่ได้

ดังนั้นบทความชิ้นนี้จะเป็นการนำเสนอทฤษฎี หลักการ และแนวความคิดในวงจรการเรียนรู้ด้านสันติภาพตั้งแต่เกิดจนตาย และผู้อ่านสามารถอ่านเพิ่มเติมในรายละเอียดของตัวอย่าง และกระบวนการจากบทความอื่น ๆ อีก 5 บทความ ที่ประกอบการนำเสนอในหัวข้อหลักคือ "สุขภาวะทางปัญญาเพื่อสันติภาพ" ในเวทีวิชาการเครือข่ายความรู้สุขภาวะทางปัญญา ครั้งที่ 1 ทั้งนี้อื่น ๆ อีก 5 บทความได้แก่ 1) ปรัชญาสันติภาพ (peace philosophy) 2) การศึกษาเพื่อสันติภาพ (education for peace) 3) สันติทวิกวาร (everyday peace) 4) สันติวัฒนธรรม (culture of peace) และ 5) มรณสันติ (peaceful death) จะเป็นการอภิปรายให้เห็นถึงความสำคัญของชีวิตทั้งในระดับปัจเจกและในระดับสังคม ซึ่งความสำคัญของชีวิตมนุษย์นอกจากถูกกำหนดในช่วงที่มีชีวิตอยู่ ยังถูกกำหนดโดยความตายด้วยเช่นกัน ถ้าความคาดหวังของมนุษย์คือการใช้เวลาในหนึ่งชั่วชีวิตคนอย่างมีคุณค่า การตายอย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรีอาจจะเป็นตัวกำหนดเส้นทางของชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

สุขภาวะทางปัญญาเพื่อสันติภาพเป็นองค์ประกอบของคำสำคัญสามคำ กล่าวคือ เป็นการประกอบความหมายจากคำว่า "สุขภาวะ" (well-being) ในบทความนี้หมายถึงการมีสุขภาพกายและใจที่ดีแข็งแรง อยู่ในสภาวะที่ดำรงชีวิตได้อย่างมีคุณภาพ "ปัญญา" (wisdom) ในบทความนี้จะหมายถึงการเรียนรู้ที่นำไปสู่ความฉลาดรู้และความเฉลียวคิด และเข้าใจในสรรพสิ่งรอบตัวเรา "สันติภาพ" (peace) ในบทความนี้หมายถึงการลดต่ำลงของความรุนแรงในทุกรูปแบบ และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งโดยสันติวิธีและสร้างสรรค์ (Galtung, 1996) ซึ่งสุขภาวะทางปัญญาเพื่อสันติภาพคือ ความแข็งแรงทั้งกายใจในการเรียนรู้ที่

นำไปสู่ความเฉลียว ตระหนักรู้และเข้าใจสิ่งต่าง ๆ เพื่อเป็นการสร้างเหตุปัจจัยในการลดความรุนแรงและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งในตนเองและสังคม ดังนั้นการนำเสนอแนวคิดดังกล่าวผ่านบทความชิ้นนี้ และบทความในชุดนำเสนอเดียวกันนี้จึงเป็นการร้อยเรียงความสำคัญของการทำความเข้าใจตนเอง รับรู้ความเป็นไปของโลกและรับฟังเพื่อนมนุษย์ เพื่อการสร้างสังคมที่มีสันติ ซึ่งจะเป็นการนำเสนอวงจรของกระบวนการการเรียนรู้ (circle of cognitive process) ซึ่งมนุษย์สามารถเรียนรู้ได้ตั้งแต่เกิดจนตาย ทั้งนี้จะเป็นการแสดงให้เห็นแนวคิดทางปรัชญาและอุดมคติที่ใช้ในการอธิบายกระบวนการการเรียนรู้ดังกล่าวผ่านทฤษฎีการศึกษาเพื่อสันติภาพ คือการเรียนรู้ของคนในสังคมที่จะปฏิเสธการใช้ความรุนแรง สันติทวิกวารหรือสันติภาพในชีวิตประจำวันเป็นความพยายามของคนธรรมดา ที่อยู่ในพื้นที่ที่มีความขัดแย้งรุนแรงและแบ่งฝักแบ่งฝ่ายที่จะลดเงื่อนไขความรุนแรง โดยสร้างสรรค์วิธีการต่าง ๆ ตามแต่บริบททางสังคมเพื่อที่จะอยู่ร่วมกันได้ในสถานการณ์ที่มีความขัดแย้งและความรุนแรงดำรงอยู่ สันติวัฒนธรรมคือการสร้างวัฒนธรรมและค่านิยมที่คนในสังคมยอมรับอย่างกว้างขวางในการปฏิเสธความรุนแรงในทุกรูปแบบ และมรณสันติคือการเข้าถึงความตายอย่างสงบในช่วงระยะเวลาสุดท้ายของชีวิต

ความตายที่รออยู่เบื้องหน้าและการเรียนรู้ในการใช้ชีวิตอย่างสันติ

การเดินทางในชีวิตของมนุษย์ย่อมมีความตายรออยู่เบื้องหน้า ในฐานะปัจเจกการเดินทางไปสู่จุดสุดท้ายของชีวิตอย่างสงบและสันติย่อมเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา ในทางการแพทย์ มรณสันติ (peaceful death) คือทฤษฎีในการพยาบาลผู้ป่วยหรือผู้สูงอายุในระยะเวลาช่วงสุดท้ายของชีวิต ในหลาย ๆ กรณีผู้ป่วยก็เป็นผู้สูงอายุ และมีอาการของโรคต่าง ๆ ที่ส่งผลให้เสียชีวิตได้ ดังนั้นแนวความคิดเรื่องการตายอย่างสงบและสันติจึงถูกนำมาใช้ในทางการแพทย์และการพยาบาล เพื่อศึกษาถึงวิธีการเยียวยาผู้ป่วยและผู้สูงอายุที่การรักษาพยาบาลเพื่อการรักษาโรคอาจจะไม่เป็นผล และ/หรืออาจจะทำให้ผู้ป่วยเจ็บป่วยหรือทุกข์ทรมานมากกว่าเดิม โดยที่ไม่สามารถคาดหวังผลที่จะรักษาให้หายได้ ดังนั้นหลักการของการตายอย่างสงบและสันติจึงถูกนำมาใช้กับแนวทางในการดูแลรักษาแบบประคับประคอง (palliative care) เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้กับผู้ป่วยและครอบครัว ซึ่งการรักษาแบบประคับประคองนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับการวินิจฉัยโรคของผู้ป่วยเท่านั้น แต่ขึ้นอยู่กับสภาพร่างกายและจิตใจของผู้ป่วยและครอบครัวในความพร้อมที่จะดูแลและประคับประคองผู้ป่วยเพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีที่สุดในช่วงเวลาสุดท้ายของชีวิต ซึ่งเป็นการเตรียมความพร้อมทั้งตัวผู้ป่วยและผู้ที่อยู่รอบตัว (Get Palliative Care, 2023)

การดูแลแบบประคับประคองข้างต้น เป็นแนวทางที่เริ่มพัฒนาอย่างกว้างขวางในระยะหลายสิบปีที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามการเรียนรู้ที่จะดูแลประคับประคองผู้ป่วยและครอบครัวให้ผ่านพ้นช่วงเวลาที่วิกฤติในชีวิตของทั้งตัวผู้ป่วยเองและสมาชิกครอบครัวและคนรอบข้างอันเป็นที่รักของพวกเขา สะท้อนให้เห็นว่ากระบวนการดังกล่าวต้องการมากกว่าวิธีการแต่เป็นเรื่องของการฝึกฝนความรู้และฝึกความอดทนของกายและใจ เพื่อให้เกิดสมดุลของชีวิตในการบรรเทาความทุกข์ทรมานของผู้ป่วยและการจัดการภาระของญาติมิตร สิ่งเหล่านี้สะท้อนความเป็นจริงของการใช้ชีวิตของมนุษย์ในฐานะปัจเจกและในฐานะสมาชิกของสังคมด้วยเช่นกัน

ดังนั้นบทความนี้จึงเริ่มต้นจากการฉายภาพของความทุกข์ของบุคคลที่มีสภาวะความเจ็บป่วยและความชรา และขยายความไปยังจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ของมนุษย์แต่ละคน และประยุกต์แนวความคิดของสันติภาพมาอธิบาย เพื่อให้เห็นว่าความตายของปุถุชนในฐานะมรณานุสติ จะสามารถฉายเป็นภาพย้อนกลับไปให้เห็นกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ตั้งแต่เกิด เติบโตขึ้นมา ผ่านช่วงเวลาในชีวิตตั้งแต่การเรียน การทำงาน และการมีส่วนร่วมกับสังคมในหลากหลายระดับและเหตุการณ์ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ในชีวิตเกิดขึ้นในทุกช่วงเวลาของชีวิต ดังนั้นสำหรับผู้ศึกษาเรื่องสันติภาพจึงมีความคิดในการขับเคลื่อนให้กระบวนการเรียนรู้ด้านสันติภาพสามารถเกิดขึ้นได้กับคนในสังคมตั้งแต่เกิดจนตาย ทั้งนี้การเข้าใจการรักษาพยาบาลในแบบประคับประคองสำหรับผู้ป่วยระยะสุดท้าย จึงอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการทำความเข้าใจเรื่องการประคับประคองซึ่งอาจจะหมายความได้กว้างกว่าการดูแลรักษาแบบประคับประคอง (palliative care)

การประคับประคอง (support/foster) ในความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2554) ให้ความหมายที่กว้างขึ้นกว่าการดูแลผู้ป่วยแบบประคับประคอง กล่าวคือ การประคับประคองหมายถึง "คอยระมัดระวังพยุงไว้, คอยบำรุงรักษา, ทะนุถนอมอย่างดี" ทั้งนี้ในมุมมองของผู้ศึกษาเรื่องสันติภาพเงื่อนไขและปัจจัยในการลดความรุนแรงในทุกรูปแบบ และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งโดยสันติวิธีและสร้างสรรค์นั้น คนในสังคมจำเป็นต้องมีความทนกันได้ (tolerance) ซึ่งความหมายในทางวิทยาศาสตร์หมายถึงสภาพที่ยอมให้เกิดการผิดพลาดคลาดเคลื่อนได้ เช่น วัสดุ 2 ชิ้นที่ต้องนำมาประกอบกัน เมื่อผลิตชิ้นงานทั้ง 2 ชิ้นมาแล้ว อาจจะมีความคลาดเคลื่อนบ้าง แต่สามารถที่จะนำมาใช้ประกอบเข้ากันได้ ในทางสังคมอาจหมายรวมไปถึงความไม่ตรงกันทั้งในประสบการณ์ ความรู้ ความคิด ความเข้าใจ และความปรารถนาของคนในสังคมที่อาจจะไม่ลงรอยกันเสียทีเดียว แต่ก็ยังประกอบเป็นสังคมขึ้นมาได้ ทั้งนี้เมื่อผนวกรวมกับความหมายของการประคับประคอง จะทำให้เห็นว่าความแตกต่างหลากหลายของคนในสังคม อาจจะจำเป็นต้องทำให้เกิดการทนกันได้ในสิ่งที่ไม่ลงรอยกัน และคอยระมัดระวังพยุงกันไว้ เพื่อให้สังคมสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ อย่างไรก็ตามแนวความคิดเชิงอุดมคตินี้ถูกท้าทายโดยสถานการณ์ความรุนแรงต่าง ๆ ทีเกิดขึ้นจากพฤติกรรมของมนุษย์ดังที่กล่าวไปตอนต้น ไม่ว่าจะเป็นการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ การทำสงคราม และการใช้ความรุนแรงต่อกัน ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงการประคับประคอง และความทนกันได้ เพื่อให้สังคมอยู่ร่วมกันได้ จึงจำเป็นต้องค้นหาเหตุปัจจัยของการที่มนุษย์มีพฤติกรรมที่รุนแรงต่อกัน ทั้งนี้การที่ผู้คนในสังคมมีสุขภาวะทางปัญญา มีสิทธิและเสรีภาพในการความคิดและการแสดงออกเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการการเรียนรู้ด้านสันติภาพ และการปฏิบัติฝึกฝนตนเองที่จะลดความรุนแรงในทุกรูปแบบตั้งแต่เกิดจนตาย

1. ปรัชญาสันติภาพกับการเรียนรู้ตั้งแต่เกิดจนตาย

กระบวนการการเรียนรู้ (cognitive process) เกิดขึ้นตั้งแต่มนุษย์เกิดมาลืมตาดูโลกและสิ้นสุดลงเมื่อเราจากโลกนี้ไป เสมือนเกลียวเส้นของเวลาที่การเรียนรู้คือสิ่งเติมเข้ามาในชีวิตสำหรับการเดินทางของชีวิตบนเส้นเกลียวที่ว่านี้ ดังนั้นจะเห็นได้ว่ามนุษย์เราเรียนรู้สรรพสิ่งรอบตัวตลอดเวลา กระบวนการเรียนรู้เหล่านี้ส่งผลต่อการดำรงชีวิตของเรา มนุษย์ย่อมมีประสบการณ์ที่ต่างกัน ผลจากการเรียนรู้และประสบการณ์ที่

ต่างกันทำให้เราตีความสภาวะแวดล้อมรอบตัวเรา (surrounding) และตีความการรับรู้ (perception) ของเราต่างกัน ดังนั้นปรัชญาสันติภาพจึงนำแนวคิดปรัชญาพื้นฐาน ว่าด้วยญาณวิทยา (epistemology) หรือปรัชญาว่าด้วยความรู้ ตั้งคำถามว่ามนุษย์รู้ในสิ่งเรารู้ได้อย่างไร และภววิทยา (ontology) ปรัชญาว่าด้วยธรรมชาติของการดำรงอยู่ ตั้งคำถามถึงธรรมชาติของการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง นอกเหนือจากปรัชญาพื้นฐานที่นำมาอธิบายในเรื่องสันติภาพที่กล่าวมาข้างต้น

บทความนี้จะนำเสนอแนวความคิดทางปรัชญาสันติภาพร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับการให้คำนิยามสันติภาพจากนักคิดเช่น โยฮัน กัลป์ตุง (Johan Galtung) วิเซนต์ มาร์ติเนส กูสมัน (Vicent Martinez Guzman) วูฟกัง เดอริช (Wolfgang Dietrich) และนักคิดร่วมสมัยอื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อเชื่อมโยงของความสำคัญในการปูพื้นฐานความคิดเรื่องปรัชญาสันติภาพสำหรับการพัฒนาองค์ความรู้และแนวคิดเพื่อการศึกษา การใช้ชีวิตในสังคม และการสร้างวัฒนธรรมบนพื้นฐานปรัชญาเหล่านี้ เพื่อให้กระบวนการการเรียนรู้เหล่านี้เติมความหมายในการใช้ชีวิตบนเกลียวเส้นของช่วงเวลาในชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย

1.1 ญาณวิทยากับสันติภาพ (epistemology and peace)

โยฮัน กัลป์ตุง (Johan Galtung, 1996) นำเสนอว่าการเรียนรู้เรื่องสันติภาพต้องเรียนรู้ภายใต้หลักญาณวิทยา (epistemological basis) การเรียนรู้ภายใต้หลักญาณวิทยาเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจญาณวิทยา สแตนลีย์ โอเนอร์ (Stanley Honer) นำเสนอว่า "ญาณวิทยาคือสาขาของปรัชญาที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ แหล่งที่มา ขอบเขต และความถูกต้องแม่นยำของความรู้" (Honer et al, 2006, p. 63 as cited in Pindavanija, 2021, p. 41) ในอีกนัยยะหนึ่งคือการตั้งคำถามถึงที่มาของความรู้ของเราว่า "เรารู้ในสิ่งที่เรารู้ได้อย่างไร" ซึ่งทำให้เราต้องค้นหาความหมายและนัยยะของที่มาของความรู้ (signify implication of knowledge) ขอบเขตของความรู้ของมนุษยชาติ (limits of human knowledge) ความถูกต้องและความแม่นยำของความรู้ (validity and accuracy of knowledge) ทั้งนี้คำว่าญาณวิทยา (epistemology) มีรากศัพท์มาจากภาษากรีซ episteme แปลว่าความรู้ (knowledge) บวกกับคำว่า logos ที่แปลว่าศาสตร์ (science) ดังนั้นคำว่าญาณวิทยาจึงมีความหมายว่าเป็น "ศาสตร์ว่าด้วยความรู้" เพราะฉะนั้นจึงมีความจำเป็นที่จะตั้งคำถามกับความรู้ของมนุษย์ ความสำคัญของญาณวิทยาต่อการศึกษาเรื่องสันติภาพ ความรุนแรง และความขัดแย้ง คือความสามารถในการตั้งคำถามต่อคุณค่าอันหลากหลายของมนุษย์ ในบางกรณีคนที่มีความคิดความชอบ และอุดมการณ์ที่เหมือนกันก็อาจจะรวมตัวกันเพราะมีคุณค่าร่วมกันทำให้เกิดคุณค่าร่วมของกลุ่มในขณะเดียวกัน เมื่อคุณค่าร่วมของกลุ่มแปรสภาพเป็นความรู้โดยการตีความการรับรู้ของกลุ่มคนที่มีสายสัมพันธ์ (affiliation) ก็อาจจะทำให้ไม่เกิดการตั้งคำถามต่อปรากฏการณ์หรืออุดมการณ์เหล่านั้น

ดังนั้นการตั้งคำถามตามหลักญาณวิทยา (epistemological inquiry) จึงมีความสำคัญในการทำความเข้าใจสาเหตุ ปัจจัย และเงื่อนไขของความขัดแย้งต่าง ๆ ซึ่งการตั้งคำถามเช่นนี้สามารถทำให้เราจำแนกแง่มุมต่าง ๆ ของประเด็นความขัดแย้ง รวมทั้งการรับรู้ (perception) แนวความคิด (concept) และอุดมคติ (ideology) ซึ่งในหลาย ๆ กรณีอาจจะรวมไปถึงทัศนคติของผู้ที่มีส่วนร่วมในความขัดแย้งด้วย การตีความความรู้ (interpretation of knowledge) เกิดขึ้นจากหลายช่องทางและหลากหลายกระบวนการการเรียนรู้ซึ่ง

อาจจะนำไปสู่ความขัดแย้งกัน (contradiction) การตั้งคำถามต่อความรู้ที่ดำรงอยู่สามารถจะสร้างความชัดเจนให้กับความถูกต้องและแม่นยำของข้อมูลได้ ยิ่งไปกว่านั้น กระบวนการตั้งคำถามตามหลักญาณวิทยาสามารถใช้ได้กับการรับรู้ร่วม (collective perception) ในกรณีที่ความขัดแย้งเกิดขึ้นในวงกว้างและสามารถเป็นตัวอย่างของการเชื่อมโยงของการศึกษาสันติภาพและความขัดแย้งได้ด้วย

การศึกษาเรื่องญาณวิทยาที่อาจจะช่วยให้สมองเราสำเหนียกรู้ถึงแนวความคิดที่เป็นนามธรรม คำถามที่ควรถามคือ ถ้าการใช้ประสาทสัมผัสของเราไม่สามารถทำให้เรารับรู้บางสิ่งบางอย่างได้สิ่งเหล่านั้นยังถูกนับว่าเป็นความจริงอยู่หรือไม่ และความจริงหมายถึงอะไร จะเป็นไปได้ไหมที่สิ่งที่เป็นความจริงของวันนี้อาจจะไม่เป็นจริงในวันพรุ่งนี้ บางสิ่งบางอย่างอาจจะเป็นความจริงสำหรับคนบางคนเท่านั้นแต่อาจจะไม่เป็นจริงสำหรับทุก ๆ คนได้หรือไม่ ในแต่ละวันเราได้เรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ หรือแท้จริงแล้วเราแค่สำเหนียกรู้ในสิ่งที่เรารู้อยู่แล้ว และมันเป็นไปได้จริง ๆ หรือที่เราจะรู้บางสิ่งบางอย่างอย่างแน่ชัด (Honer et al, 2006, pp. 47 - 109 as cited in Pindavanija, 2021, p. 41) คำถามเชิงปรัชญาเหล่านี้จะช่วยให้เราเข้าใจญาณวิทยามากขึ้นและสามารถจะยกระดับความเข้าใจของเราต่อสถานการณ์ความขัดแย้งมากขึ้นด้วยเช่นกัน

1.2 ภววิทยากับสันติภาพ (ontology and peace)

การศึกษาภววิทยาเป็นการศึกษาสภาพของการดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง การดำรงอยู่ของสรรพสิ่ง คำว่าภววิทยา (ontology) มาจากรากศัพท์ภาษากรีซ ซึ่งประกอบไปด้วยคำว่า onto แปลว่าการดำรงอยู่ (being) และคำว่า logia ซึ่งแปลว่าการมีวาทกรรมอย่างมีตรรกะ (logical discourse) ดังนั้นโดยรวมภววิทยาคือการศึกษาการดำรงอยู่ กล่าวคือ ถ้าญาณวิทยาตั้งคำถามถึงการได้มาซึ่งความรู้ ภววิทยาจะตั้งคำถามว่าความรู้คืออะไร ดังนั้นการศึกษาเรื่องการดำรงอยู่มีความสำคัญในการสร้างสันติภาพตั้งแต่ในระดับปัจเจก คือการตั้งคำถามถึงการดำรงอยู่และการมีตัวตนของมนุษย์ และสามารถที่จะขยายขอบเขตไปถึงการดำรงอยู่ของมนุษย์ในสังคม การจัดหมวดหมู่ของคนในสังคม ทั้งนี้ อิมมานูเอล คานต์ (Immanuel Kant) "กล่าวถึงสภาวะธรรมชาติของมนุษย์เกิดขึ้นอย่างไม่มีกฎเกณฑ์ขึ้นอยู่กับอัตตาของแต่ละคน ปรารถนาในการมีอำนาจเหนือผู้อื่น และนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างผู้คน... อย่างไรก็ตามมีกฎแห่งจริยธรรม (moral laws) ถูกกำหนดขึ้นโดยเหตุผล" (Honer et al, 2006, p. 200) ซึ่งในเรื่องของธรรมชาติของมนุษย์นั้นทั้ง เพลโต (Plato) ฮอบส์ (Hobbes) และคานต์ (Kant) ต่างก็เสนอว่าเราไม่สามารถเปลี่ยนแปลงธรรมชาติของมนุษย์ได้ แต่เราสามารถจะควบคุมมันได้ผ่านระบบการเมือง จริยธรรม และวินัยทางจิตวิญญาณ (spiritual discipline) ที่เข้มงวด (Honer et al, 2006, p. 200) ประเด็นนี้จะเป็นประเด็นที่สำคัญสำหรับการอภิปรายในเรื่องของการสร้างสันติวัฒนธรรม การศึกษาเพื่อสันติ และสันติทวิกวาร (everyday peace) ในลำดับถัดไป เพราะการเข้าใจการดำรงอยู่ของมนุษย์และธรรมชาติของมนุษย์จะเป็นตัวกำหนดทิศทางของการจัดวางทางสังคม (social positioning) ของผู้คนและสถาบันทางสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมสร้างคน และคนสร้างวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องนำมาถกเถียงกันอย่างมีตรรกะ

นอกจากหลักปรัชญาพื้นฐานที่นำมาอธิบายความสำคัญของกระบวนการการเรียนรู้เพื่อสันติภาพตลอดชีวิตที่กล่าวมาข้างต้นยังมีแนวคิดของนักปรัชญาสันติภาพอีกหลายท่านที่น่าสนใจและนำมาศึกษา

เพิ่มเติม เช่น แนวความคิดของ อิมมานูเอล คานต์ (Immanuel Kant) “สันติภาพอันสถาพร” (perpetual peace) และ “เป้าประสงค์แห่งกฎที่เป็นสากล” (cosmopolitan intent) ซึ่งแนวปรัชญาทั้งสองนี้ได้ให้นิยามของความสามารถของมนุษย์ในการที่จะทำการใด ๆ ที่จะเป็นคุณแก่ผู้อื่น พฤติกรรมใด ๆ ที่ทำโดยบุคคล ๆ หนึ่งต่างก็อยู่ภายใต้เจตจำนง และผลแห่งการกระทำต่อผู้อื่นที่ผู้อื่นนั้นรับรู้ เข้าใจ และนับว่ากิจกรรมนั้น ๆ เป็นคุณด้วยจึงจะนับว่าพฤติกรรมนั้น ๆ เป็นคุณธรรม ซึ่งการนำแนวคิดเหล่านี้มาอภิปรายเพื่อสร้างความเชื่อมโยงกับการศึกษาเพื่อสันติภาพและการสร้างสันติวัฒนธรรมจำเป็นต้องคำนึงถึงการเข้าใจในสิทธิของมนุษย์ในฐานะประชากรโลก ซึ่ง กูสมัน (Guzman, 2001) นำเสนอบนหลักการคล้าย ๆ กับ คานท์ (Kant) คือ 1) การมีทัศนคติและมาตรฐานร่วมกันในเรื่องของความยุติธรรม 2) เป็นพื้นฐานที่เป็นมาตรฐานหรือเป็นการสร้างสรรค์ในแนวคิดที่ใช้ร่วมกันได้ 3) ความยุติธรรมนั้นจะเป็นการปรับเปลี่ยนของการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพึงพอใจต่อปัจจัยพื้นฐานนั้น ๆ 4) กรอบความคิดแนวใหม่อาจจะต้องอยู่นอกกรอบเดิมหรือการเติมเต็มกรอบเดิมอาจจะต้องคิดนอกกรอบ และ 5) สิทธิของความเป็นประชากรโลกคือสิทธิที่จะได้รับการคุ้มครองจากความรุนแรงในทุกรูปแบบ สามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางความแตกต่างหลากหลายและการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยและการพัฒนา หลักปรัชญาและแนวคิดเรื่องสันติภาพเหล่านี้จะนำไปสู่ความเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ ลักษณะและสภาพการดำรงอยู่ ซึ่งนำไปสู่การศึกษาเพื่อสันติภาพ การใช้สันติวิธีในชีวิตประจำวัน และการสร้างสันติวัฒนธรรมเพื่อการเรียนรู้ตั้งแต่เกิดจนตาย

2. การศึกษาเพื่อสันติภาพ (education for peace)

บทความนี้เป็นความพยายามในการนำเสนอประเด็นเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อสันติภาพ (Education for Peace) ว่ามีความสำคัญและสามารถมีบทบาทในการสร้างสุขภาวะทางปัญญาและสุขภาวะทางสังคมได้อย่างไร ทั้งนี้เมื่อกล่าวถึงสุขภาวะทางปัญญาเพื่อสันติภาพ การเข้าใจเรื่องของการศึกษาเพื่อสันติภาพจึงมีความสำคัญต่อกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าสุขภาวะทางปัญญาหมายถึงความรู้ที่จะนำไปสู่การสร้างความสมดุลระหว่างจิตใจ ร่างกาย ปัญญา และสังคม โดยการศึกษาเพื่อสันติภาพมีมิติในเรื่องของการศึกษาที่กว้างและครอบคลุมปริมณฑลทางความรู้มากกว่าการศึกษาในระบบ ทั้งนี้การศึกษาเพื่อสันติภาพไม่ได้ละทิ้งการให้การศึกษา การส่งต่อความรู้ และการพัฒนาความรู้ในระบบการศึกษา แต่เป็นความพยายามในการสร้างองค์ความรู้ด้านสันติภาพให้อยู่ในลักษณะของการเรียนรู้ทางธรรมชาติ ทั้งนี้การเรียนรู้ตามธรรมชาติตลอดช่วงชีวิต ในบทความนี้ ผู้เขียนขอนำเสนอประเด็นสำคัญใน 2 ส่วน ได้แก่ (1) นิยาม หลักการ และแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อสันติภาพ และ (2) บทบาทของการศึกษาต่อการสร้างสันติภาพและสุขภาวะในสังคม

2.1 การศึกษาเพื่อสันติภาพ: นิยาม หลักการ และแนวคิด

ในขั้นต้น การทำความเข้าใจถึงนิยามและหลักการสำคัญของการศึกษาเพื่อสันติภาพจะช่วยเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การศึกษาเพื่อสันติภาพ ซึ่งในภาษาอังกฤษใช้คำว่า Education for Peace หรือ Peace Education นั้น มีนักวิชาการหลากหลายที่ได้ให้คำนิยามและวางกรอบ

แนวคิดไว้ แต่โดยทั่วไปจุดร่วมสำคัญของการศึกษาเพื่อสันติภาพ คือ การมีเป้าหมายในการต่อต้านวัฒนธรรมแห่งสงครามและความรุนแรง และส่งเสริมสันติวัฒนธรรม (Brook & Hajir, 2020) หากพิจารณาจากคำนิยามโดย UNICEF แล้ว การศึกษาเพื่อสันติภาพนั้นหมายถึง กระบวนการในการส่งเสริมความรู้ ทักษะ ทัศนคติและคุณค่าที่จำเป็นในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ช่วยเอื้อให้เด็ก เยาวชนและผู้ใหญ่สามารถป้องกันความขัดแย้งและความรุนแรงทั้งในระดับกายภาพและเชิงโครงสร้าง สามารถคลี่คลายความขัดแย้งได้อย่างสันติ และสามารถสร้างสภาวะเงื่อนไขที่ส่งเสริมสันติภาพทั้งในระดับภายในบุคคล ระหว่างบุคคล ระหว่างกลุ่มภายในประเทศหรือระหว่างประเทศ (Fountain, 1999)

ด้วยความเชื่อที่ว่ามนุษย์มีศักยภาพในการส่งเสริมสันติวัฒนธรรมซึ่งเป็น ชุดคุณค่า ทัศนคติ รูปแบบพฤติกรรมและวิถีชีวิตที่ปฏิเสธความรุนแรงและป้องกันความขัดแย้งด้วยการจัดการกับรากเหง้าของมันในการแก้ไขปัญหาผ่านการสานเสวนาและการเจรจาระหว่างบุคคล กลุ่มบุคคลและประเทศชาติ (United Nations, 1997 – UN A/RES/52/13) จึงทำให้การศึกษาเพื่อสันติภาพมีพื้นฐานความคิดและเป้าหมายสำคัญในการท้าทายต่อสมมติฐานที่ว่าความรุนแรงเป็นสิ่งที่ติดตัวมากับธรรมชาติของมนุษย์ (nature) หากแต่มองว่าความรุนแรงนั้นเป็นผลพวงจากการบ่มเพาะเลี้ยงดูในวัฒนธรรมและสังคมของมนุษย์ (nurture) มากกว่า โดยที่การศึกษาเพื่อสันติภาพนั้นมุ่งแปลงเปลี่ยนเนื้อหา แนวทางจัดการเรียนการสอน และโครงสร้างของการศึกษาเพื่อทำงานกับความรุนแรงในรูปแบบต่าง ๆ (Adams, 2000; Reardon, 2001)

การศึกษาเพื่อสันติภาพนั้นต่างจากสิ่งที่เรียกว่าสันติศึกษา “สันติศึกษา” หรือ Peace Studies เป็นการศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการของสันติภาพ ความรุนแรงและความขัดแย้งในสังคม สันติศึกษาพยายามศึกษาวิเคราะห์ความขัดแย้งของมนุษย์เพื่อค้นหาแนวทางที่เป็นสันติมากที่สุดในการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ โดยสันติศึกษามักมีจุดสนใจอยู่ที่สาเหตุของสงครามหรือความรุนแรง และทางเลือกออกจากสงครามหรือความรุนแรง การระบุหากระบวนการต่าง ๆ ในการส่งเสริมหรือสร้างสันติภาพโดยให้ความสำคัญกับมิติทางการเมืองและสังคมมากกว่า ในขณะที่การศึกษาเพื่อสันติภาพ (Education for Peace/ Peace Education) มีลักษณะและขอบเขตที่กว้างและโดยทั่วไปมากกว่า โดยมุ่งเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้เพื่อดึงศักยภาพให้ผู้คนสามารถใช้ชีวิตอย่างสันติได้ การศึกษาเพื่อสันติภาพให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดการส่งต่อความรู้ และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทั้งในระดับปัจเจก ระดับความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและในระดับสังคมวงกว้าง เพื่อให้เข้าใจถึงแนวทางและกระบวนการสันติวิธี มีทักษะในการดำเนินชีวิตอย่างสันติ สามารถป้องกันหรือลดความรุนแรงทั้งทางตรงและทางโครงสร้าง และสร้างสันติวัฒนธรรม (Harris, 2002)

นอกจากนี้ Elise Boulding (2017) นักวิชาการด้านสันติภาพรุ่นบุกเบิกเห็นว่าการศึกษาเพื่อสันติภาพเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาสันติภาพในสังคม โดยการศึกษาเพื่อสันติภาพนั้นเกี่ยวข้องกับแนวทางเฉพาะในการจัดระบบประสบการณ์การเรียนรู้เกี่ยวกับความขัดแย้ง ความรุนแรง ความเป็นธรรมทางสังคมและสันติภาพ รวมถึงการเรียนรู้เกี่ยวกับโครงสร้างและสถาบันต่าง ๆ ในสังคมและโลกที่ก่อให้เกิดปรากฏการณ์เหล่านี้ การศึกษาเพื่อสันติภาพยังเกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัยในสิ่งที่เกิดขึ้นจริงบนโลกนี้ มีการพัฒนาขั้นสูงเกี่ยวกับการใช้จินตนาการ และการเรียนรู้เกี่ยวกับทักษะเชิงปฏิบัติในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างรูปแบบทาง

สังคมในขณะที่ยังคงถอดบทเรียนจากธรรมเนียมปฏิบัติทางวัฒนธรรมอันหลากหลายได้ด้วย การศึกษาเพื่อสันติภาพสามารถเกิดขึ้นได้ทั้งบริบทการศึกษาในระบบ อย่างในโรงเรียน มหาวิทยาลัย และการศึกษานอกระบบอย่างในครอบครัว บริบทชุมชนและในสภาหรือรัฐบาลได้ด้วย โดยมีกระบวนการเรียนรู้ทั้งในส่วนการศึกษาวิจัยและภาคปฏิบัติไปพร้อมกัน

กล่าวโดยสรุป การศึกษาเพื่อสันติภาพนั้นคาดหวังว่าจะเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม ที่จะนำไปสู่การสร้างทัศนคติที่ปฏิเสธความรุนแรงในทุกรูปแบบ และการแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งโดยสันติวิธีและสร้างสรรค์ ก่อให้เกิดนวัตกรรมทางสังคมใหม่ ๆ ในการเคารพความแตกต่าง และสิทธิเสรีภาพของเพื่อนมนุษย์

2.2 บทบาทของการศึกษากับการสร้างสันติภาพและสุขภาวะในสังคม

ดังที่กล่าวข้างต้นเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อสันติภาพ การศึกษานั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างสันติภาพและสุขภาวะในสังคม ดังที่ปรากฏในเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนแห่งสหประชาชาติที่ 4.7 ที่ระบุไว้ว่าเพื่อรับประกันว่าการศึกษามีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมสิทธิมนุษยชน วัฒนธรรมแห่งสันติภาพและการไม่ใช้ความรุนแรง ความเป็นพลเมืองโลก และการยอมรับในความหลากหลายทางวัฒนธรรมและวัฒนธรรมที่ส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน (United Nations, n.d.)

UNESCO (2022) เสนอว่าการศึกษามีบทบาทสำคัญต่อการสร้างสันติภาพและสุขภาวะในสังคมใน 5 ด้านดังนี้ ประการแรก การศึกษาช่วยสร้างความรู้และพัฒนาทักษะให้กับผู้เรียนทั้งเด็ก เยาวชนและผู้ใหญ่ เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำใช้ศักยภาพของตนออกมาได้อย่างเต็มที่ ทั้งที่เป็นความรู้ ทักษะและทัศนคติที่ส่งเสริมความเข้าใจระหว่างกันในสังคม และสามารถป้องกันความรุนแรงและความขัดแย้งในสังคมได้ นอกจากนี้การศึกษายังช่วยให้ผู้เรียนมีทักษะในการคิดเชิงวิพากษ์ที่จะช่วยปูพื้นฐานให้เข้าใจถึงสาเหตุรากเหง้าของความรุนแรงและความขัดแย้งได้ด้วย ประการที่สอง การศึกษาสามารถช่วยส่งเสริมความสมัครสมานในสังคม (social cohesion) กล่าวคือ การศึกษาเพื่อสันติภาพจะช่วยส่งเสริมความเข้าใจระหว่างกัน การเคารพและความเอาใจเขามาใส่ใจเรา การเคารพในสิทธิมนุษยชนซึ่งมีส่วนสนับสนุนการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และนอกจากนี้การศึกษาเพื่อสันติภาพยังมีส่วนสนับสนุนค่านิยมและพฤติกรรมเชิงบวก เข้าใจความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันและความรับผิดชอบร่วมกันของผู้คนในสังคม ประการที่สาม การศึกษาเพื่อสันติภาพช่วยสร้างทักษะความสามารถในการรับมือกับปัญหาหรือวิกฤต (resilience) กล่าวคือ การศึกษาสามารถช่วยสร้างภูมิคุ้มกันในการตอบสนองต่อการโฆษณาชวนเชื่อและเรื่องเล่าที่สนับสนุนโดยกลุ่มที่ใช้ความรุนแรง โดยการศึกษาสามารถมีบทบาทสำคัญในการทำงานกับปัจจัยเสี่ยงที่นำไปสู่แนวทางความรุนแรงสุดโต่ง การเข้าร่วมอุดมการณ์สุดโต่งและความรุนแรงรูปแบบอื่น ประการที่สี่ การศึกษาช่วยส่งเสริมการเข้าไปมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงชุมชนและสังคม กล่าวคือ การศึกษาเพื่อสันติภาพช่วยสร้างโอกาสและพื้นที่ให้กับผู้เรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในโครงการริเริ่มเพื่อสร้างสันติภาพหรือเพื่อแก้ปัญหาในชุมชนและสังคม และทำให้ผู้เรียนกลายเป็นผู้กระทำการเปลี่ยนแปลง (agent of change) ที่ส่งผลเชิงบวกต่อประเด็นปัญหาในสังคมและชุมชนโดยใช้ศักยภาพและทักษะความรู้ความสามารถของตนในการแก้ไขปัญหาและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งโดย

สันติวิธี โดยอยู่บนพื้นฐานของการคำนึงถึงมิติความขัดแย้ง (conflict sensitivity) และการไม่ก่อให้เกิดอันตราย (do no harm) ในสถานการณ์จริง ประการสุดท้าย การศึกษาเพื่อสันติภาพเป็นแนวทางองค์รวมที่บูรณาการประสบการณ์การศึกษาเรียนรู้ต่าง ๆ ทั้งในทางวิชาการและการเรียนรู้ทางสังคม-อารมณ์เข้ามาด้วยกัน เพื่อส่งเสริมทักษะความสามารถในการรับมือกับวิกฤต และสนับสนุนผู้เรียนให้พัฒนาทัศนคติเชิงบวกต่อตนเอง ผู้อื่น และสถาบันในสังคม นอกจากนี้บทบาทในมิติองค์รวมของการศึกษาเพื่อสันติภาพควรที่จะเชื่อมโยงการศึกษาทั้งในและนอกระบบโรงเรียน รวมถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มต่าง ๆ เพื่อสร้างสิ่งแวดล้อมในการเรียนรู้ที่ปลอดภัยให้กับเด็กและเยาวชนสามารถพัฒนาความตระหนักรู้ของตนต่อสังคมรอบข้างและเสริมอำนาจให้ผู้เรียนสามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อพวกเขาได้โดยสันติวิธี และเคารพความแตกต่างหลากหลาย เป็นต้น (UNESCO, 2022)

3. สันติทวิกวาร/สันติภาพในชีวิตประจำวัน (everyday peace)

บทความนี้เริ่มต้นจากความสงสัยว่า ทำไมความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาคใต้ จึงยังคงดำเนินอยู่ แม้ว่าในช่วง 19 ปีที่ผ่านมามีรายงานวิจัยการใช้งบประมาณเพื่อแก้ไขปัญหาจังหวัดชายแดนใต้ตั้งแต่ปี 2547-2565 มีการใช้งบประมาณไปแล้วถึง 484,134 ล้านบาท โดยเฉลี่ยปีละ 25,480.89 ล้านบาท (ฟารีดา และศรีสมภพ, 2565, น. 55) แต่สถานการณ์ความรุนแรงยังไม่มีทีท่าว่าจะหยุดลง ไม่เพียงแต่ภาครัฐเท่านั้นที่ทุ่มเทการแก้ปัญหา แต่ยังมีภาคประชาสังคมทั้งในและนอกประเทศ ได้พยายามเข้าไปมีบทบาทในการเสริมสร้างสันติภาพ

นอกจากความสงสัยข้างต้นแล้ว ปรากฏการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองสีเสื้อในสังคมไทย ที่ผ่านมาแล้วกว่าทศวรรษ ก็ยังไม่มีทีท่าว่าจะประสานรอยร้าวกันได้ รูปแบบของความขัดแย้งทั้งสองต่างมีความเหมือนกันในแง่ที่มีการแบ่งแยกฝักฝ่ายเป็น เหลือง-แดง หรือไทยพุทธ-มลายูมุสลิม ซึ่งกลายเป็นความขัดแย้งยืดเยื้อและรุนแรงอยู่ในสังคมไทยนั้น จึงเป็นที่มาของการตั้งข้อสมมติฐานว่า บทบาทของรัฐและภาคประชาสังคมในการคลี่คลายปัญหาความขัดแย้งทั้งสอง อาจจะยังไม่ตอบโจทย์ เพราะการทำงานของภาครัฐและภาคประชาสังคม มีลักษณะทำงานจากบนลงล่าง (top-down) ซึ่งอาจมองข้ามคนธรรมดา/สามัญชน (ordinary people) ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากความขัดแย้งรุนแรงว่า พวกเขา/เธอเหล่านี้ มีชีวิตและรับมืออย่างไรในชีวิตประจำวัน จึงเป็นที่มาของการศึกษา สันติทวิกวาร/สันติภาพในชีวิตประจำวัน (everyday peace) ซึ่งแนวคิดนี้มีนักวิชาการด้านความขัดแย้งและสันติภาพต่างชาติ ได้ทำการศึกษาไว้เป็นจำนวนมาก แต่ยังไม่พบงานศึกษานี้ในประเทศไทย

ดังนั้นบทความชิ้นนี้จะนำเสนอแนวคิดสันติทวิกวารว่าคืออะไร และมีความสำคัญอย่างไรในการเสริมสร้างสันติภาพในบริบทที่มีความขัดแย้งรุนแรง แบ่งแยกร้าวลึก โดยหวังว่าการนำเสนอดังกล่าวนี้ จะช่วยเปิดมุมมองให้เห็นสันติภาพที่หลากหลายและเป็นรูปธรรมโดยคนธรรมดาที่ต้องเผชิญกับความขัดแย้งรุนแรงอยู่ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งส่งเสริมการสร้างสันติภาพจากภาครัฐและภาคประชาสังคมให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

3.1 ความหมายของสันติทวิกวาร/สันติภาพในชีวิตประจำวัน

ก่อนจะทำการอภิปรายสันติภาพในชีวิตประจำวัน ขอเริ่มด้วยความหมายของ “สันติภาพ” ที่ได้รับการยอมรับกันอย่างกว้างขวางโดยนักวิชาการด้านสันติภาพโยฮัน กัลตุง ซึ่งแบ่งสันติภาพออกเป็นสันติภาพเชิงลบ/แคบ และสันติภาพเชิงบวก/กว้าง สันติภาพในความหมายแรกหมายถึง สันติภาพที่ปลอดจากสงครามหรือความรุนแรงเชิงกายภาพโดยตรง แต่ยังมิได้แก้ไขสาเหตุที่อยู่เบื้องลึกของมัน ส่วนสันติภาพเชิงบวกครอบคลุมถึงการเพิ่มขึ้นของความยุติธรรมด้านสังคมและการสร้างวัฒนธรรมสันติภาพในหมู่ประชาชนทั้งภายในและข้ามสังคมด้วย ส่วนคำว่า "ทวิกวาร" มาจากรากศัพท์ภาษาขอม ทฺวิกะ แปลว่า "ทุก" หรือ "ทุก ๆ" วาร แปลว่า "วัน" ดังนั้นทวิกวาร จึงหมายความว่า "ทุก ๆ วัน" ดังนั้น "สันติทวิกวาร" หมายถึงสันติภาพในชีวิตประจำวัน นักวิชาการส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่า สันติภาพเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน กินเวลาและหลายชั้น มันเป็นไปได้ที่จะชี้ให้เห็นขั้นตอนที่นำไปสู่สันติภาพ วัดการลดลงของความรุนแรงและการเพิ่มขึ้นของความยุติธรรม ส่วนที่ว่าสันติภาพมีความสลับซับซ้อนหลายชั้นนั้นหมายถึง สันติภาพมิใช่เพียงแค่เรื่องของชนชั้นนำ นักการเมือง หรือนักการทูต แต่เป็นภารกิจต่อเนื่องสำหรับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกคนในระดับชั้นของสังคม (ภควดี, 2559, น. 80 - 81)

จากคำนิยามข้างต้นอาจบอกเป็นนัยได้ว่า สันติภาพที่คนส่วนใหญ่มองว่า เป็นเรื่องนามธรรมและอุดมคตินั้น จริง ๆ แล้วสันติภาพมีความหลากหลายและซับซ้อนกว่าที่คิด และยังสามารถมองเห็นได้ในชีวิตประจำวันเพียงแต่อาจต้องมีแว่นในการมองหรือทำความเข้าใจและตีความ ด้วยอาจคุ้นเคยกับสงคราม/ความรุนแรง ทั้งในรูปแบบสงครามระหว่างรัฐ หรือสงครามกลางเมือง รวมทั้งอาจมองว่าความรุนแรงนั้นแฝงฝังอยู่ในธรรมชาติของมนุษย์ จึงอาจทำให้ไม่เห็นศักยภาพของมนุษย์ในการสร้างสรรค์/คลี่คลายความขัดแย้งโดยไม่ใช้ความรุนแรง โดยเฉพาะคนธรรมดา ในฐานะผู้กระทำการเปลี่ยนแปลง (agency) ซึ่งในบทความนี้จะให้ความสำคัญกับคนเหล่านี้

หากจะจัดสันติภาพในชีวิตประจำวัน ตามนิยามข้างต้น ก็คงจัดให้อยู่ในสันติภาพเชิงบวก/กว้าง ด้วยว่ามันให้ความสำคัญกับคนธรรมดาในชุมชนท้องถิ่นทั้งในระดับปัจเจกและกลุ่ม ที่ต้องเผชิญกับความขัดแย้งรุนแรงทั้งทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง และมีความแบ่งแยกร้าวลึก (deeply divided societies) ทางชาติพันธุ์หรือศาสนา โดยคนธรรมดาเหล่านี้ได้พยายามสร้างวัฒนธรรมสันติภาพอยู่ในชีวิตประจำวัน วันแล้ววันเล่าไปอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพื่อจะอยู่ร่วมกันและมีปฏิสัมพันธ์ทั้งภายในกลุ่มและข้ามกลุ่มท่ามกลางความตึงเครียดในชีวิตประจำวันให้อยู่รอดไปด้วยกันอย่างสร้างสรรค์และมียุทธศาสตร์ รวมทั้งลดความเสี่ยงในการจะเกิดการปะทะด้วยความรุนแรง แต่ทั้งภาครัฐและภาคประชาสังคมอาจยังไม่เห็นความสำคัญของปฏิบัติการสันติภาพในระดับจุลภาค (micro-action) ในชีวิตประจำวันสักเท่าไร แม้ว่าหลาย ๆ ครั้งมักจะพูดถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนก็ตาม การสร้างสันติภาพจึงมักถูกผูกขาด/แทรกแซงโดยรัฐ ภาคประชาสังคมทั้งในระดับท้องถิ่น/ต่างประเทศ ซึ่งอาจจะไม่สอดคล้องกับบริบทหรือความต้องการของชุมชนท้องถิ่น

ในงานของริชมอนด์ ได้อ้างถึงบันทึกส่วนตัวที่พูดถึงประวัติศาสตร์ในชีวิตประจำว่า “สันติภาพเชิงบวกมีปรากฏให้เห็นได้ซึ่งอยู่ในชีวิตประจำวันโดยอาจคล้ายคลึงกันกับแนวคิดว่าด้วย ‘ชีวิตที่ดีงาม’ ของอริสโตเติล แนวโน้มของการทำให้เกิดสันติภาพในทางสังคมและที่เป็น ‘ธรรมชาติในชีวิตประจำวัน’ อาจปรากฏให้เห็นได้ไม่ชัดเจนเท่ากับเหตุการณ์ที่ปะทุขึ้นจากความรุนแรง แต่อย่างไรก็ดีเรื่องราวดังกล่าวเป็นตัวแทนของกิจวัตรในชีวิตประจำวัน และมีคุณูปการต่อพัฒนาของสถาบันทางการเมืองและสถาบันระหว่างประเทศต่าง ๆ ตั้งแต่รัฐสภาไปจนถึงระบบองค์การสหประชาชาติ”

จากงานข้างต้นของริชมอนด์ สะท้อนให้เห็นส่วนหนึ่งว่า ปฏิบัติการสันติภาพในชีวิตประจำวันอาจปรากฏให้เห็นได้ไม่ชัดเจนแต่มีความสำคัญต่อการสร้างสันติภาพจากบนลงล่าง (top-down) หรือการสร้างสันติภาพที่เป็นทางการ ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาสันติภาพในชีวิตประจำวันของโรเจอร์ แมคกินตี้ที่มองว่า สันติภาพในชีวิตประจำวันอาจปรากฏเป็นห้วง ๆ หรือแม้กระทั่งเกิดขึ้นอย่างลับ ๆ ตามเงื่อนไขต่าง ๆ (Mac Ginty, 2014, p. 553) แมคกินตี้ได้ยกตัวอย่างกรณีของครอบครัวชาวเซิร์บที่อาศัยในอะพาร์ตเมนต์ในเมืองบอสเนียว่า ในตอนเช้าสามีซึ่งฟังข่าวจากวิทยุ อาจจะแสดงความเห็นกับภรรยาซึ่งเป็นชาวเซิร์บเหมือนกัน ซึ่งความเห็นนั้นอาจเป็นการด่าชาวบอสเนียมุสลิม อยู่ในบ้านตัวเองซึ่งถือเป็นพื้นที่ส่วนตัว โดยการกระทำแบบนี้อาจเรียกได้ว่า เป็นเรื่องหลังม่าน (hidden transcript) (กรพินธุ์, 2561, น. 10) ซึ่งแนวคิดนี้แมคกินตี้หยิบยืมมาจากเจมส์ ซี สก็อต แต่อีกห้านาทีต่อมาสามีเจอเพื่อนบ้านที่เป็นชาวบอสเนียมุสลิมตรงบันไดของอะพาร์ตเมนต์ และทักทายด้วยความรื่นเริงราวกับไม่มีอะไรเกิดขึ้นก่อนหน้านี้

นอกจากการหลีกเลี่ยงไม่เผชิญหน้า/การพูดลับหลังคู่กรณีแล้ว หรือพฤติกรรมที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลัน ซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของปฏิบัติการทางสังคม (social practices) ในการสร้างสันติภาพในชีวิตประจำวันในระดับปัจเจก ในงานของริชมอนด์ ยังได้ให้ภาพขององค์กรท้องถิ่น ซึ่งทำงานอย่างต่อเนื่องในด้านสิทธิมนุษยชน การพัฒนา การศึกษา หรืองานด้านอบรมในโมซัมบิก ที่ไม่ได้พึ่งพิงอยู่กับเงินทุนและวาระของแหล่งทุนที่เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย พวกเขาใช้เครื่องดนตรีดั้งเดิมในพื้นที่ชนบทสอนให้ผู้คนเรียนรู้เกี่ยวกับประเด็นพหุนิยม สันติภาพและการอยู่ร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีองค์กรที่พัฒนาโครงการปลดระวางอาวุธขนาดเล็ก (small arms decommissioning project) ในรูปแบบของตนขึ้นมาซึ่งมีชื่อเสียงไปทั่วโลก

กล่าวโดยสรุปสันติภาพในชีวิตประจำวัน เป็นปฏิบัติการเพื่อสร้างวัฒนธรรมสันติภาพของคนธรรมดาที่ได้รับผลกระทบจากความขัดแย้งรุนแรง แตกแยกร้าวลึก ในฐานะผู้เปลี่ยนแปลงอย่างสร้างสรรค์เพื่อจะอยู่ร่วมกันกับกลุ่มคนที่มีความแตกต่างไม่ว่าจะเป็นชาติพันธุ์ หรือศาสนา รวมทั้งภายในกลุ่มตัวเอง สันติภาพในชีวิตประจำวันไม่เพียงแต่ให้ความสำคัญกับคนธรรมดา (actor) แต่ยังให้ความสำคัญกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นนั้น ๆ รวมทั้งไม่ได้ปฏิเสธการทำงานร่วมกันกับรัฐบาล และภาคประชาสังคมทั้งในและนอกประเทศ

3.2 ความสำคัญของสันติภาพในชีวิตประจำวันในการเสริมสร้างสันติภาพ

จากมุมมองของผู้เขียนทั้งจากการศึกษางานสันติภาพในชีวิตประจำวันของนักวิชาการตะวันตกและประสบการณ์การทำงานทั้งชายแดนไทย-พม่า และชายแดนไทย-มาเลเซีย ซึ่งเป็นความขัดแย้งรุนแรง

แบ่งแยกร้าวลึกในทางชาติพันธุ์และศาสนา เห็นความสำคัญของสันติภาพในชีวิตประจำวัน ที่จะช่วยเสริมสร้างสันติภาพให้ยั่งยืน ผ่านกิจกรรมทางสังคมในชีวิตประจำวันของคนธรรมดา ไม่ว่าจะเป็นความทนกันได้ในความแตกต่าง ความรู้สึกห่วงใย/เกื้อกูลต่อเพื่อนบ้าน การทักทายกันในชีวิตประจำวัน การปฏิสัมพันธ์ในพื้นที่ทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นตลาด โรงเรียน สนามกีฬา โรงพยาบาล ที่ทำงาน ฯลฯ เหล่านี้ช่วยบรรเทาความตึงเครียดในชุมชนที่กำลังตกอยู่ในห้วงความรุนแรงได้บ้าง สิ่งเล็ก ๆ เหล่านี้สามารถมองให้เห็นประเด็นใหญ่ (microscopic approach) อย่างที่ยุกติ มุกดาวิจิตรได้เสนอใน “มองเรื่องเล็กให้เป็นเรื่องใหญ่” (ยุกติ, 2562) ว่า การศึกษาเรื่องเล็ก ๆ คนกลุ่มเล็ก ๆ ประเด็นเล็ก ๆ มีเป้าหมายอยู่ที่การเจาะลึกเพื่อเข้าใจประเด็นที่ใหญ่กว่านั้นจากจุดเล็ก ๆ ซึ่งที่ผ่านมานักวิชาการ และนักกิจกรรมด้านความขัดแย้งและสันติภาพ ได้ให้ความสำคัญในเรื่องความขัดแย้งและความรุนแรงมากกว่าสันติภาพ รวมทั้งการสร้างสันติภาพที่มีรัฐ และภาคประชาสังคม เป็นตัวแสดงหลักอาจไม่มีประสิทธิภาพพอที่จะทำให้สันติภาพยั่งยืน

ดังนั้นอาจถึงเวลาที่จะกลับมาให้ความสำคัญกับการสร้างสันติภาพของคนธรรมดาในท้องถิ่นที่ต้องต่อสู้ดิ้นรนอยู่ในความรุนแรง เพื่อจะได้ขยับขับเคลื่อนจากฐานรากไปสู่การสร้างเครือข่าย จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบาย ดังตัวอย่างกลุ่มผู้หญิงชาววาจีร์ ในเคนยา (Lederach, 2005, pp. 10 – 13) ซึ่งต้องการให้ตลาดมีความปลอดภัย เพื่อให้ทุกคนไปซื้อหาและขายสินค้า โดยเริ่มจากประสบการณ์ของเด็คขะ ผู้นำสตรีคนสำคัญคนหนึ่งในวาจีร์ ได้ฟื้นความหลังว่า คืนหนึ่งช่วงกลางปี 1993 เกิดการยิงปะทะกันอีกครั้งที่ใกล้บ้านของเธอ เธอวิ่งไปที่ลูกคนแรกซึ่งเพิ่งคลอด และไปหลบอยู่ใต้เตียงนานหลายชั่วโมงขณะที่กระสุนปลิวว่อนไปทั่วห้อง เช้าวันรุ่งขึ้น เมื่อพูดถึงเหตุการณ์เมื่อคืนก่อน แม่ของเธอย้อนนึกถึงวันเวลาเมื่อปี 1966 ตอนเด็คขะยังเป็นเด็ก และแม่ของเธออุ้มไปอยู่ใต้เตียงเหมือนกัน คำพูดของแม่สร้างความสะเทือนใจและรู้สึกเบื่อหน่ายความรุนแรงอย่างสุดขีดนั้น ทำให้เด็คขะ ตัดสินใจว่า จะหาทางทำให้วาจีร์เป็นที่ที่ลูกสาวของเธอได้อยู่อย่างปลอดภัยจากความรุนแรง เธอจึงได้พบปะกับผู้หญิงคนอื่น ๆ ที่ประสบกับเรื่องราวอย่างเดียวกัน จากนั้นผู้หญิงจึงรวมตัวกันอย่างเงียบ ๆ เพื่อทำให้ตลาดเป็นสถานที่ปลอดภัยที่ผู้หญิงทุกคนจากทุกชนเผ่าสามารถมาซื้อขายสินค้ากันได้ ต่อมากลุ่มผู้หญิงเหล่านี้ได้ก่อตั้งเป็นสมาคมสตรีชาววาจีร์เพื่อสันติภาพ (Wajir Women’s Association for Peace) แล้วยังได้ก่อตั้งสภาผู้เฒ่าเพื่อสันติภาพ (Council of Elders for Peace) และหนุ่มสาวเพื่อสันติภาพ (Youth for Peace) จากเครือข่ายเหล่านี้ก็ได้รวมตัวกันเป็นคณะกรรมการเพื่อสันติภาพและการพัฒนาแห่งวาจีร์ (Peace and Development Committee) ถึงวันนี้พวกเขายังคงกระตือรือร้นเพื่อสร้างและขยายเขตสันติภาพให้กว้างขวางออกไป

ในยามที่สังคมไทยหรือสังคมโลก ซึ่งกำลังมืดหม่น/ไร้ความหวังจากการบริหารประเทศของรัฐบาลที่ล้มเหลว/พรรคการเมืองที่ไม่เห็นหัวประชาชน มุมมองเรื่องสันติภาพในชีวิตประจำวัน/ปฏิบัติการทางสังคมโดยคนธรรมดา ในพื้นที่ขัดแย้งรุนแรง แบ่งแยกแบ่งฝ่ายร้าวลึกในชีวิตประจำวันที่จะต้องมีชีวิตอยู่รอดอาจช่วยให้สังคมมีความหวัง หรือเห็นหนทางความเป็นไปได้ในการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ดีกว่าที่เป็นอยู่

4. สันติวัฒนธรรม (Culture of Peace)

4.1 ปรัชญาแนวคิดของสันติวัฒนธรรม: ธรรมชาติของมนุษย์กับความรุนแรง

คำถามที่ว่าลักษณะตามธรรมชาติของสิ่ง ๆ หนึ่งเป็นอย่างไรนั้น ย่อมแยกไม่ขาดจากการถือกำเนิดขึ้นของปรัชญา เพราะปรัชญาถือกำเนิดมาจากความพยายามที่จะทดแทน “ความเห็น” (opinion) ด้วย “ความรู้” หรือ “ความจริง” เกี่ยวกับธรรมชาติ และเพราะโดยทั่วไปแล้วมนุษย์มักยอมรับว่า “สิ่งที่ดี” คือสิ่งที่สอดคล้องกับขนบธรรมเนียมหรือจารีตประเพณีที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ทว่าปรัชญาก็ยังคือความพยายามในการแทนที่สิ่งเก่าแก่ที่ยึดถือตามกันมาด้วย “สิ่งที่ดี” และโดยเฉพาะสิ่งที่ดีโดยธรรมชาติ ที่กล่าวเช่นนี้ก็เพราะเหตุว่าสิ่งซึ่งเก่าแก่ยิ่งกว่าขนบธรรมเนียมประเพณีใด ๆ ก็คือธรรมชาติและธรรมชาติย่อมเป็นสิ่งซึ่งอยู่เหนือข้อจำกัดทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นประวัติศาสตร์ สังคม ศีลธรรม หรือศาสนา (สมบัติ, 2524, น. 3 - 5) อริสโตเติล (Aristotle) กล่าวถึงเหล่าปรัชญาเมธีคนแรก ๆ ว่าเป็น “ผู้ซึ่งสนทนาเรื่องของธรรมชาติ” (nature) ซึ่งแยกออกจากกลุ่ม “ผู้ซึ่งสนทนาเรื่องของทวยเทพ” (gods) เพราะฉะนั้นแล้วแก่นแกนของปรัชญาจึงเป็นเรื่องของธรรมชาติ แต่กระนั้น ก่อนที่จะค้นพบธรรมชาติมนุษย์รู้ว่าสิ่งต่าง ๆ มีครรลองวิถี (way) หรือขนบธรรมเนียม (custom) ของมัน ซึ่งก็คือรูปแบบพฤติกรรมอันเป็นปกติประจำ (regular behavior) ของสิ่ง ๆ นั้น ขณะเดียวกันก็ยังมีครรลองวิถีหรือขนบธรรมเนียมของมนุษย์เผ่าต่าง ๆ ด้วย และโดยการค้นพบธรรมชาตินี้ได้นำไปสู่การแยกแยะระหว่างครรลองวิถีหรือขนบธรรมเนียมออกเป็น “ธรรมชาติ” (physis) ด้านหนึ่ง และ “จารีตประเพณี” (convention) หรือ “กฎหมาย” (law, nomos) อีกด้านหนึ่ง ดังเช่นว่าการที่มนุษย์สามารถพูดได้นั้นเป็นเรื่องธรรมชาติ แต่การที่มนุษย์เผ่าใดเผ่าหนึ่งใช้ภาษาเฉพาะตนนั้นถือเป็นเรื่องจารีตประเพณี ดังนั้น ความแตกต่างนี้จึงบอกเป็นนัยว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่มีมาก่อนจารีตประเพณี และความแตกต่างระหว่างธรรมชาติและจารีตประเพณีนี้คือพื้นฐานสำหรับปรัชญาการเมืองคลาสสิก และแม้กระทั่งสำหรับปรัชญาการเมืองสมัยใหม่ด้วย ดังจะเห็นได้จากรูปแบบพื้น ๆ อย่างมากในความแตกต่างระหว่างสิทธิตามธรรมชาติ (natural right) และสิทธิตามกฎหมายบ้านเมือง (positive right) (Strauss & Cropsey (Eds.), 1987, pp. 1 – 6)

กล่าวโดยภาพรวมคือ การสนทนาถึงธรรมชาติของสิ่ง ๆ หนึ่งได้นำมาสู่ความสนใจในสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับมนุษย์โดยเฉพาะ ไม่ว่าจะเป็นอะไรคือความยุติธรรมตามธรรมชาติ อะไรคือธรรมชาติของมนุษย์และสังคมการเมืองเป็นไปตามธรรมชาติด้วยหรือไม่ เป็นต้น และแม้กระทั่งคำถามที่ว่าความรุนแรงเป็นส่วนหนึ่งในธรรมชาติของมนุษย์ด้วยหรือไม่ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ปรัชญาเมธีคนแรก ๆ ที่เชื่อมโยงมิติเรื่องความรุนแรงเข้ากับธรรมชาติของมนุษย์อย่างชัดเจนคงหนีไม่พ้นผู้วางรากฐานให้แก่ปรัชญาการเมืองสมัยใหม่อย่างโทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes) ซึ่งคำอธิบายของเขาส่งผลอย่างสำคัญต่อความเข้าใจในปัจจุบันที่ว่า “มนุษย์” และ “ความรุนแรง” เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันตามธรรมชาติอย่างไม่อาจแยกขาดจากกันได้ (Hobbes, 1997, p. 78) อีกทั้งความปรารถนาอยากอย่างไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์เองที่ยังเป็นบ่อเกิดแห่งการแข่งขันช่วงชิงและการเป็นปฏิปักษ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเองจนกลายเป็นสภาวะของสงคราม (Hobbes, 1997, p. 61; หัสนัย, 2562, น. 87) กระนั้นก็ดี แม้จะเป็นจริงว่ามนุษย์แต่ละคนมีความแตกต่างกันในทางร่างกาย จิตใจ หรือสติปัญญา แต่นั่น

ก็ไม่ใช่ข้ออ้างที่มนุษย์ผู้หนึ่งจะสามารถกล่าวอ้างผลประโยชน์ใด ๆ เพื่อตัวเขาเอง โดยที่มนุษย์คนอื่น ๆ จะไม่กระทำการกล่าวอ้างในลักษณะเดียวกัน และนอกจากนั้น มนุษย์ที่มีความแข็งแรงกว่าในทางร่างกายก็มีโอกาสถูกคนที่อ่อนแอที่สุดฆ่าได้โดยใช้เล่ห์กลหรือการร่วมมือกับคนอื่น ๆ (Hobbes, 1997, p. 76) ในแง่นั้นเองที่มนุษย์ทุกคนนอกจากจะมีความเสมอภาคกันในความปรารถนาอยากแล้ว ก็ยังมีความเสมอภาคกันในความเสี่ยงต่อการตายจากฝีมือมนุษย์ด้วยกันทั้งสิ้น (ไชยันต์, 2563)

ฮอบส์ยังกล่าวอีกว่า “ในสงครามที่ทุกคนปะทะกับทุกคน สิ่งนี้คือผลด้วยเช่นกัน; ไม่มีสิ่งใดที่ไม่ยุติธรรม ความคิดเรื่องความถูกและผิด ความยุติธรรมและ อยุติธรรม ไม่มีอยู่จริง ในที่ซึ่งไม่มีอำนาจร่วม ก็ไม่มีกฎหมาย ในที่ซึ่งไม่มีกฎหมาย ก็ไม่มีความอยุติธรรม กำลังและการฉ้อฉลคือสองคุณธรรมสำคัญในการสงคราม ความยุติธรรมและความอยุติธรรมไม่ได้อยู่ในคุณสมบัติทั้งทางร่างกายและจิตใจ ถ้าหากเป็นเช่นนั้นแล้ว พวกเขาอาจเป็นมนุษย์ที่อยู่คนเดียวในโลก...” (Hobbes, 1997, p. 79) นอกจากสภาวะของสงครามจะคือสภาวะที่มนุษย์ทุกคนต่างเป็นปฏิปักษ์ต่อกันแล้ว สภาวะดังกล่าวก็ยังไม่มีสิ่งใดที่เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องชอบธรรมด้วย ฮอบส์อธิบายว่า มนุษย์ย่อมเคลื่อนไหวเพื่อเข้าหาในสิ่งที่ตนปรารถนาอยากและเคลื่อนไหวเพื่อหลีกหนีในสิ่งซึ่งตนไม่ปรารถนาจะได้รับ และการเคลื่อนไหวเพื่อเข้าหาหรือหลีกหนีของมนุษย์นี้ได้กลายมาเป็นการนิยามความหมายของศีลธรรมหรือความดี-เลวของแต่ละคน ฮอบส์กล่าวว่า “สิ่งซึ่งเป็นความอยากและความปรารถนาอยากของมนุษย์เขาจะเรียกมันว่าความดี ส่วนสิ่งที่มนุษย์มีความเกลียดชังและไม่อยากได้รับเขาจะเรียกมันว่าความชั่วร้าย และสิ่งที่มนุษย์เมินเฉยเขาเรียกว่าสิ่งไร้ค่าและไม่สำคัญ สำหรับคำว่า ดี ชั่วร้าย และน่ารังเกียจ ล้วนแล้วแต่ถูกใช้โดยขึ้นต่อแต่ละบุคคลผู้ที่ใช้มัน หรืออาจกล่าวได้ว่า ไม่มีกฎเกณฑ์ทั่วไปเกี่ยวกับความดีและความชั่วร้าย... ทว่ากฎเกณฑ์เหล่านั้น ล้วนมาจากแต่ละบุคคลเมื่อดำรงอยู่ในสภาวะที่ยังไม่มีรัฐ” (Hobbes, 1997, p. 33) ถึงที่สุดแล้ว การที่มนุษย์ทั้งหลายมีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในความปรารถนาอยาก และไร้ซึ่งอำนาจร่วมที่ไปกำกับหรือกำหนดว่าสิ่งใดถูกสิ่งใดผิด และโดยที่มนุษย์นิยามเอาสิ่งเหล่านี้ไปตามความชอบหรือไม่ชอบของตนเอง อีกทั้งตลอดจนยังมีความปรารถนาอยากในอำนาจอย่างไม่มีวันสิ้นสุดแล้ว เงื่อนไขเหล่านี้ได้กอปรกันขึ้นเป็นความหวาดระแวง (diffidence) ระหว่างกัน และย่อมหลีกเลี่ยงไปไม่พ้นจากการใช้กำลังหรือเล่ห์กลเพื่อรักษาชีวิตของตนเองหรือเพื่อให้อยู่เหนือไปกว่ามนุษย์คนอื่น ๆ จนกว่ามนุษย์ผู้นั้นจะเห็นว่าไม่มีใครมีอำนาจมากพอที่จะทำอันตรายเขาได้ (หัสนัย, 2562, น. 91) และเพราะฉะนั้นใน “สงครามที่ทุกคนปะทะกับทุกคน” (War of every man against every man) จึงคือสภาวะซึ่งมนุษย์ทุกคนหวาดระแวงกันอยู่ตลอดเวลา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งความกลัวต่อการตายอย่างทารุณโหดร้าย (violent death) โดยฝีมือของมนุษย์คนอื่น ซึ่งเป็นที่มาของคำกล่าวของฮอบส์ที่ว่าชีวิตมนุษย์นั้น “โดดเดี่ยว ยากแค้น ลำเข็ญ สกปรก ป่าเถื่อน และมีอายุสั้น”

แม้ว่าฮอบส์จะทิ้งประเด็นเอาไว้ว่า ท้ายที่สุดแล้วมนุษย์ต่างก็ปรารถนาที่จะรักษาชีวิตของตน (self-preservation) และดังนั้นมนุษย์ทุกคนจึงเห็นพ้องต้องกันว่า “สันติภาพ” (peace) คือสิ่งที่ดี (Hobbes, 1997, p. 98) แต่กระนั้น การที่มนุษย์จะแสวงหาหนทางออกจากสภาวะของสงครามซึ่งเป็นสภาวะ/เงื่อนไขตามธรรมชาติของมนุษย์ได้นั้น มนุษย์ก็จำเป็นต้องตระหนักถึงและใช้ซึ่งสิทธิตามธรรมชาติ กฎธรรมชาติ

จนกระทั่งนำไปสู่การทำสัญญาในการสร้างรัฐ ซึ่งนั่นก็ทำให้มนุษย์ออกจากสภาวะ/เงื่อนไขตามธรรมชาติของมนุษย์และเข้าไปสู่การสร้างรัฐและ/หรือสังคมการเมือง กล่าวมาถึงตรงนี้แม้ว่าอาจจะยังไม่เป็นข้อยุตินักว่ามนุษย์โดยธรรมชาติมีความรุนแรงเป็นส่วนสำคัญเพียงส่วนเดียวหรือมากกว่าส่วนของการไม่ใช่ความรุนแรงหรือไม่ หรือยิ่งไปกว่านั้นธรรมชาติของมนุษย์ในอีกส่วนหนึ่งยังมีมิติของการใฝ่หาสันติภาพอยู่ด้วย ทั้งนี้ ทว่าหากกล่าวตอบตามขนบแบบปรัชญาการเมืองคลาสสิกซึ่งฮอบส์แตกหักออกมาจากเส้นทางนี้แล้วนั้น ก็คือมนุษย์จะกระทำสิ่งใด ๆ ย่อมเล็งเห็นผลที่ดีบางอย่าง และการรวมตัวของมนุษย์จนกระทั่งกลายมาเป็นนครรัฐ (polis) ซึ่งเป้าหมายของนครรัฐนั้นก็ไม่ได้อยู่เพียงเพื่อการรักษาชีวิตให้รอด แต่เพื่อให้มนุษย์ได้แสวงหาชีวิตที่ดี (good life) (ดู Aristotle, 1998) เพราะฉะนั้นก็ชวนให้คิดต่อไปว่า ในมิติที่เลวร้ายที่สุดแล้ว หากมนุษย์โดยธรรมชาติมีความรุนแรงเป็นส่วนหนึ่งหรือส่วนสำคัญในนั้นแล้ว กระบวนการเรียนรู้ที่จะสามารถสร้างสภาวะทางสังคมที่มนุษย์จะใช้ปัญญาและเหตุผลในการตัดสินใจเลือกกระทำ และพัฒนามิติเรื่องสันติภาพและการไม่ใช้ความรุนแรงทั้งในระดับของตนเองและสังคม จึงเป็นมิติของการเรียนรู้และฝึกฝนของคนในสังคม การใช้ความรุนแรงที่ไม่ได้เกิดจากธรรมชาติของมนุษย์จึงถูกเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่ความรุนแรง

4.2 กระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่ความรุนแรง

การสร้างสันติวัฒนธรรม (culture of peace) เป็นกระบวนการในการสร้างการเรียนรู้ของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตายในการปฏิเสธการใช้ความรุนแรงในทุกรูปแบบ ซึ่งหมายรวมไปถึงกระบวนการลดความรุนแรงทั้งทางตรง ทางกายภาพ (direct violence) ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง (structural violence) และความรุนแรงเชิงวัฒนธรรม (cultural violence) จากบทความข้างต้นที่กล่าวถึงกระบวนการการเรียนรู้ (cognitive process) ที่มนุษย์เรียนรู้ตั้งแต่เกิด สั่งสมเป็นประสบการณ์ (experience) และหลาย ๆ กรณีเป็นการก่อตัวทางทัศนคติ (attitude) กระบวนการการเรียนรู้เหล่านี้สามารถบ่มเพาะประสบการณ์และทัศนคติในการไม่ใช้ความรุนแรง แต่ในทางกลับกันก็สามารถหนุนเสริมให้ผู้คนเรียนรู้ที่จะยอมรับ หล่อเลี้ยงและส่งต่อพฤติกรรมที่เป็นการส่งเสริมความรุนแรงได้เช่นกัน กระบวนการการเรียนรู้ในลักษณะนี้เกิดขึ้นทั้งในระดับปัจเจก (individual) และในระดับหมู่คณะและสังคม (collective)

กระบวนการการเรียนรู้และการสร้างทัศนคตินั้นมีความสัมพันธ์กับความรุนแรงเชิงวัฒนธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานทางความคิดและนำไปสู่การจัดโครงสร้างทางสังคมรวมไปถึงพฤติกรรมที่มนุษย์แสดงออกมา ในที่นี้เราจะศึกษาเรื่องของพฤติกรรมในการใช้ความรุนแรงและการสร้างเหตุผลเพื่อรองรับ (Justify) พฤติกรรมเหล่านั้น จากเนื้อหาก่อนหน้าในเรื่องของความรุนแรงและธรรมชาติของมนุษย์ เราจะเห็นว่าถึงแม้หลักการทางวิทยาศาสตร์สามารถจะพิสูจน์ได้ว่าความรุนแรงในหลาย ๆ กรณีอาจจะเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และมีผลเกี่ยวพันกับระบบพันธุกรรมและการทำงานของระบบสมอง อย่างไรก็ดีการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ที่กล่าวมาข้างต้นก็นำเสนอข้อค้นพบของการที่ความรุนแรงส่วนใหญ่เป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการสั่งสอน อบรม บ่มเพาะผ่านกระบวนการการเรียนรู้ การเรียนรู้ดังกล่าวเป็นการเรียนรู้ที่สามารถเกิดได้จากสภาวะแวดล้อม การผ่าน

ประสบการณ์ที่พบเจอในชีวิตประจำวัน และผ่านกระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (Englander, 2012; Zizek, 2008; Galtung, 1996 as cited in Pindavanija, 2021)

กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (collective/social cognition) หมายถึงกระบวนการที่ผู้คนในสังคมกลั่นกรอง เก็บรวบรวมข้อมูล และประมวลผลของข้อมูลของผู้คนและสภาวการณ์ทางสังคมเพื่อนำไปใช้ในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในสังคม ดังนั้นถ้ากระบวนการดังกล่าวถูกครอบงำโดยวัฒนธรรมหรือวาทกรรมทางสังคมบางอย่าง ก็จะทำให้ผู้คนในสังคมตีความการรับรู้ของตนเองไปในทิศทางที่วัฒนธรรมกำหนดไว้ เช่น ความพยายามจะพัฒนาระบอบประชาธิปไตยภายใต้สังคมที่เป็นอำนาจนิยม (authoritarian society) กรอบและกติกาทางสังคมอาจจะไม่เอื้ออำนวยให้ผู้คนที่เติบโตมาในสังคมอำนาจนิยม สามารถจะฝึกฝนและเรียนรู้การมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยได้อย่างเต็มที่ ดังนั้นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมจึงมีความสำคัญต่อการสร้างสภาวะแวดล้อมทางสังคมที่เอื้ออำนวยต่อการสร้างสันติวัฒนธรรมในขณะเดียวกันก็ลดเงื่อนไขที่สร้างสภาวะในการยอมรับการใช้ความรุนแรงพฤติกรรมเหล่านี้ถูกกำหนดขึ้นจากบทบาทที่คนแต่ละคนมีในสังคม (social roles) บทบาทดังกล่าวมีผลในการสร้างตัวตนจากบทบาทต่อกลุ่ม (group self) ซึ่งบทบาทดังกล่าวเป็นตัวกำหนดความเข้าใจของแต่ละคน รวมทั้งให้ความรู้สึกว่าอะไรคือความจริง (real) และอะไรคือสิ่งที่ถูกต้อง (right) ในโลกภายนอก (Ellemers, 2012 as cited in Wood, 2016) ซึ่งความรู้สึกต่อกลุ่มที่ตนเองดำรงอยู่มีผลในการสร้างการรับรู้ เป้าหมาย การตัดสินถูกผิด และมีผลโดยตรงกับการสร้างประสบการณ์และอารมณ์ความรู้สึก (Ellemers, 2012 as cited in Wood, 2016, p. 203) ผู้คนมักจะสร้างการตัดสินถูกผิดทางจริยธรรมของกลุ่มของตนเองว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องในขณะที่ปฏิเสธจริยธรรมของกลุ่มอื่น (Wood, 2016, p. 203) ยกตัวอย่างเช่น ในยุคหลัง 6 ตุลาคม 2519 กลุ่มนักศึกษาและประชาชนที่ออกมาต่อต้านเผด็จการ ก็ถูกปฏิเสธจากคนในสังคมที่นิยมอำนาจและมีคุณค่าทางจริยธรรมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งตามมาด้วยวาทกรรมที่ว่า "การฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาป" ทั้งนี้การสร้างวาทกรรมที่เป็นพลังกลุ่มเช่นนี้จึงไปสนับสนุนการใช้ความรุนแรง เป็นต้น

4.3 สันติวัฒนธรรมในหลักการสากลของสหประชาชาติ

ในช่วงต้นการอธิบายเรื่องสันติวัฒนธรรมเป็นการอธิบายตามแนวคิดและปรัชญาที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์กับการใช้ความรุนแรง ซึ่งสันติวัฒนธรรมจะเป็นการสร้างความยอมรับในการปฏิเสธความรุนแรงในทุกรูปแบบ อย่างไรก็ตามสันติวัฒนธรรมได้ถูกนำไปเป็นหลักการพื้นฐานในองค์การระหว่างประเทศด้วย ซึ่งอาจจะเป็นการหากลไกทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองระหว่างประเทศในการการสร้างสันติวัฒนธรรม กระบวนการดังกล่าวถูกผลักดันอย่างสำคัญโดยองค์การสหประชาชาติ (UN) เริ่มขึ้นในช่วงปี 1989 ในงาน UNESCO International Congress โดยในการประชุมดังกล่าวมีเอกสารสองชิ้นที่มีอิทธิพลอย่างสำคัญคือ Seville Statement on Violence และงานของคุณพ่อฟิลิป แมค เกรกอร์ (Felipe Estanislao Mac Gregor Rolino) โดยสาระสำคัญของเอกสารทั้งสองชิ้นก็คือ มนุษย์ไม่ได้จำกัดตัวเองอยู่เฉพาะเพื่อการทำสงครามเท่านั้น เมื่อมนุษย์ทำสงครามได้มนุษย์ก็ย่อมสามารถสร้างสันติภาพได้ด้วยเช่นกัน และนอกจากนี้ การตระเตรียมทางวัฒนธรรมที่จะแก้ไขความขัดแย้งด้วยความไม่รุนแรงย่อมเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับการใช้ความ

รุนแรง ในแง่นั้นเองที่สันติวัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่อยู่ตรงกันข้ามกับวัฒนธรรมแห่งสงคราม และสันติวัฒนธรรมควรริเริ่มผ่านการให้การศึกษา โดยในที่ประชุมดังกล่าวได้มีข้อเสนอแนะให้ UNESCO ช่วยสร้างวิสัยทัศน์ใหม่เกี่ยวกับสันติภาพโดยการพัฒนาสันติวัฒนธรรมซึ่งวางอยู่บนฐานของคุณค่าสากลที่เคารพต่อชีวิต เสรีภาพ ความยุติธรรม ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ความอดทนอดกลั้น สิทธิมนุษยชน และความเสมอภาคระหว่างชายและหญิง นอกจากนี้ ข้อมติของสหประชาชาติ (UN Resolution) ยังได้วางหลักเรื่องสันติวัฒนธรรมว่าคือการผสานของคุณค่า ทัศนคติ และพฤติกรรมที่ (1) ปฏิเสธความรุนแรง (2) พยายามป้องกันความขัดแย้งด้วยการจัดการกับสาเหตุที่แท้จริง และ (3) มุ่งแก้ไขปัญหาผ่านการสานเสวนาและการเจรจาต่อรอง โดยเสนอให้แก่ทั้งรัฐและภาคประชาสังคมที่จะต้องทำงานร่วมกันเพื่อส่งเสริมวัฒนธรรมดังกล่าวใน 8 มิติ ได้แก่ 1) การศึกษา (และโดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาเพื่อการแก้ไขความขัดแย้งอย่างสันติ) 2) การพัฒนาที่ยั่งยืน (รวมไปจนถึงการขจัดความยากจน การลดทอนความไม่เสมอภาค และความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม) 3) สิทธิมนุษยชน 4) ความเสมอภาคทางเพศ 5) การมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย 6) ความเข้าใจ ความทนกันได้ และภราดรภาพ (ท่ามกลางประชาชนที่มีความหลากหลาย กลุ่มเปราะบาง และผู้อพยพ ทั้งภายในชาติและระหว่างชาติต่าง ๆ) 7) การสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม และ 8) สันติภาพและความมั่นคงระหว่างประเทศ (ซึ่งรวมถึงการลดอาวุธและกำลังทหาร และการริเริ่มในทางบวกต่าง ๆ) (ดู De Rivera, 2008, pp. 1-2)

ทั้งนี้ การสร้างความเคารพในสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของมนุษย์ทุกคนบนโลกนอกจากจะเกิดจากการมีสุขภาวะทางปัญญาในการเข้าใจหลักการ และปรัชญาของการสร้างสันติวัฒนธรรมแล้ว การออกแบบกลไกทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในแต่ละประเทศ และในระดับนานาชาติก็เป็นเครื่องมือในการร่วมผลักดันให้เกิดกระบวนการการเรียนรู้ในรูปแบบที่จะก่อให้เกิดทัศนคติ และอุดมการณ์ร่วมในทางสังคมที่จะลดความรุนแรงในทุกรูปแบบได้เช่นกัน อย่างไรก็ตามในสังคมที่มีสันติวัฒนธรรม พื้นที่ในการเรียนรู้ ฝึกฝน และปฏิบัติในเรื่องสันติภาพสามารถจะกระตุ้นการเรียนรู้ตั้งแต่เกิด ผ่านการเลี้ยงดูและเติบโต และท้ายที่สุดแล้วสังคมที่มีสันติวัฒนธรรมจะโอบอุ้ม ดูแล และใส่ใจผู้คนในสังคมจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต กระบวนการการเรียนรู้ทางสังคมจะทำให้ช่วงเวลาในการดำรงชีวิตมีคุณค่า และการจากโลกนี้ไปมีความหมาย

5. มรณสันติ (Peaceful death)

กระบวนการในการเรียนรู้เพื่อสันติภาพของคน ๆ หนึ่งเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการกำเนิดเกิดขึ้นของการมีชีวิตของคน ๆ นั้น การเรียนรู้ที่จะปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์โดยไม่ใช้ความรุนแรง การยอมรับในสิทธิ เสรีภาพ และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้อื่นก็ผ่านกระบวนการการเรียนรู้ตลอดทั้งชีวิต และเมื่อถึงวาระสุดท้ายของชีวิตซึ่งสภาวะทางร่างกายและจิตใจอาจจะไม่แข็งแรงเหมือนในช่วงเยาว์วัย ดังนั้นการเรียนรู้ที่จะก้าวสู่จุดสุดท้ายของชีวิตจึงมีความสำคัญที่จะทำให้มนุษย์สามารถสิ้นสุดการเดินทางของชีวิตบนโลกใบนี้อย่างสงบและสันติ แนวความคิดเรื่องนี้มีอยู่ทั้งในหลักการทางศาสนา การแพทย์และพยาบาล และทางสังคม

ชีวิตมนุษย์เริ่มต้นตั้งแต่เกิด เจริญเติบโต จนถึงจุดหนึ่งก็จะเริ่มถดถอยตามวัยและเกิดความเจ็บป่วยขึ้น ร่างกายที่เปลี่ยนแปลงไปของร่างกายที่เป็นไปและมีความเสื่อมของอวัยวะต่าง ๆ ก่อให้เกิดพยาธิ

สภาพของโรค ในระยะสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ก็จะมีการเสื่อมของอวัยวะต่างๆ จนไม่สามารถมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ (นารีรัตน์, 2558) มรณสันติ (Peaceful death) หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ตายดี” เป็นการจัดการระดับคุณภาพชีวิต เรียนรู้การอยู่อย่างสันติ ค้นหาความหมายและคุณค่าในชีวิตมนุษย์ทุกช่วงเวลา เรียนรู้การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตและช่วงเวลาแห่งการคงอยู่ที่แตกต่างกัน (Downet, 2009; นารีรัตน์, 2558) มนุษย์จึงควรตระหนักถึงการตายและสามารถมีเป้าหมายการใช้ชีวิตเพื่อวางแผนเตรียมตัวสำหรับการตายดี รวมถึงมิติวัฒนธรรมความเชื่อของสังคมไทย มีเป้าหมายระยะท้ายของชีวิตได้เห็นถึงสิ่งที่ดีงาม ได้รับรู้ถึงความรักและความรู้สึกมีคุณค่าโดยให้การดูแลที่สอดคล้องกับศาสนา ความเชื่อที่มีอยู่ตามการรับรู้ การมองความตายว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ การได้แสดงความศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพนับถือ เข้าสู่วาระสุดท้ายไม่กลัวความตาย (พระมหาคมคาย สิริปญฺโญ สิงห์ทอง และคณะ, 2565)

เป็นสัจธรรมของชีวิตที่ทุกคนเกิดมาก็ต้องตาย มีหลายคนไม่อยากนึกถึงความตาย แต่ตามความเข้าใจเรื่องตายดีที่เรามักจะได้ยินคือ “ไม่อยากทรมาน” “อยากนอนหลับไปเลย”หรือ “ไม่อยากเป็นภาระให้คนรอบข้าง” การเตรียมความพร้อมสำหรับความตายอาจมีความต้องการแตกต่างกันตามความเชื่อและความศรัทธาที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ในขณะที่ได้มีการศึกษาเกี่ยวกับการรับรู้เกี่ยวกับการตายดี คือการให้ความสำคัญกับกระบวนการเสียชีวิตและการปราศจากความเจ็บปวด ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการตายดี (Emily & Meier, 2017) ความหมายของการจะตายดีได้คือการตายด้วยจิตใจที่ยอมรับและรับรู้ความตายด้วยสติสัมปชัญญะและปัญญา (สันต์, 2559) หรือเป็นการตายที่ไม่มีความทุกข์ทรมานทั้งทางกายและทางใจ ความทุกข์ทรมานทางกายเกิดจากอาการของโรค ส่วนความทุกข์ทรมานทางใจเกิดจากความห่วงกังวลกลัวการถูกทอดทิ้ง (วัลภา, 2560) นอกจากนี้การตายดี ในความหมายของ Stephen M Campbell (2020) กล่าวว่าการตายดีขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของของผู้ที่จะตาย ไม่ว่าจะเป็นสถานที่แห่งความตาย ลักษณะการเผชิญหน้ากับความตาย ปัจจัยเหล่านี้มีคุณค่าที่แท้จริงซึ่งเป็นองค์ประกอบพื้นฐานของการเป็นอยู่ที่ดี การเตรียมความพร้อมทางจิตวิญญาณสำหรับความตาย การอยู่อย่างสันติ ขึ้นอยู่กับทิศทางของจิตวิญญาณ การอยู่อย่างสงบเมื่อตาย เกิดความสงบสุขทางสังคม จิตวิญญาณและอารมณ์ (Downet, 2009) ในการศึกษาของศิริรัตน์ ปานอุทัย และคณะ (2563) ได้อธิบายคุณลักษณะของการตายดี ประกอบด้วย การปราศจากการทุกข์ทรมานด้านร่างกาย ความสงบด้านจิตใจและจิตวิญญาณ การเตรียมตัวตาย การกำหนดสถานที่ตาย และการได้รับการดูแลภายหลังตาย

ความเจริญก้าวหน้าและเทคโนโลยีทางการแพทย์ ที่ถูกนำมาใช้ในการดูแลรักษาผู้ป่วยสามารถช่วยให้ผู้ป่วยมีชีวิตยาวนานขึ้น ในขณะเดียวกันเทคโนโลยีเหล่านี้ก็ช่วยยื้อชีวิตและยืดระยะความตายในผู้ป่วยที่อยู่ในระยะท้ายซึ่งสร้างความทุกข์ทรมานแก่ผู้ป่วยและครอบครัวอย่างยิ่งในบางครั้ง (ปฐมพร, 2563) ดังนั้นเมื่อเกิดเจ็บป่วยและเข้าสู่ระยะท้ายของชีวิต การดูแลแบบประคับประคอง (palliative care) จึงมีความสำคัญในการประคองคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยเพื่อนำไปสู่การตายดี การดูแลแบบประคับประคองไม่ใช่การยุติการรักษา แต่เป็นการปรับจากการรักษาแบบมุ่งให้หายขาด เป็นการรักษาตามอาการเพื่อคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยและครอบครัว องค์การอนามัยโลก (WHO) ได้ประกาศให้บูรณาการการดูแลแบบประคับประคองเข้าไปเป็น

ส่วนหนึ่งในการรักษาตลอดช่วงชีวิต เพื่อมุ่งเน้นคุณภาพชีวิตของผู้ป่วยและครอบครัวที่เผชิญความทุกข์ทรมานจากการเจ็บป่วยที่คุกคามชีวิต ทั้งด้านร่ายกาย จิตใจ สังคมและจิตวิญาณ (WHO, 2020) รูปแบบการดูแลแบบประคับประคองมีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับความต่างของชุมชน สังคมและวัฒนธรรม แต่ละรูปแบบมีบทบาท เอกลักษณ์และคุณค่าที่แตกต่างกัน (ปิยะวรรณ, 2560) และเป็นไปตามความต้องการของผู้ป่วยและครอบครัวเป็นสำคัญ การเตรียมผู้ป่วยให้สามารถเผชิญกับความตายด้วยความสงบ สมศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์จะช่วยปลดเปลื้องสิ่งที่ค้างคาใจให้กับผู้ป่วย (กิตติยาพร, 2564) ดูแลแบบประคับประคองเป็นการดูแลที่มีความซับซ้อน ในหลายมิติสุขภาพ ทีมสุขภาพจึงจำเป็นต้องมีทักษะในการดูแลประคับประคอง โดยการประยุกต์แนวคิด 5H (heart head hand hope home) (กันทิมา, 2564) ในการศึกษาของนูรดีนี แมเร๊าะและคณะ (2560) ได้อธิบายอุปสรรคในการดูแลแบบประคับประคองในหอผู้ป่วยไอซียู คือการตัดสินใจของญาติไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้ป่วย ด้วยผู้ป่วยอยู่ในภาวะวิกฤติการตัดสินใจด้านการรักษาจึงเป็นหน้าที่ของครอบครัวทำให้เกิดความสับสนหรือความขัดแย้งในใจหมายรวมถึงความขัดแย้งระหว่างคนในครอบครัว สมรรถนะพื้นฐานในการสร้างความเชื่อถือและความไว้วางใจเพื่อช่วยค้นหาความต้องการของผู้ป่วยและครอบครัวที่สำคัญในการดูแลแบบประคับประคองคือทักษะในการสื่อสาร (วรรณา, 2563) การสื่อสารระหว่างผู้ป่วย ครอบครัวและทีมสุขภาพ ตั้งแต่การบอกความจริง เกี่ยวกับภาวะเจ็บป่วย การพยากรณ์โรค แนวทางการรักษา และการวางแผนการดูแลล่วงหน้า จึงเป็นสิ่งสำคัญในการตอบสนองความต้องการของผู้ป่วยและครอบครัว เพื่อนำพาผู้ป่วยไปสู่การตายดี

การเข้าถึงการตายดีไม่ได้เป็นหน้าที่ของปัจเจกบุคคลเพียงลำพังแต่หากต้องอาศัยครอบครัวและบุคลากรทางการแพทย์ในการดูแลประคับประคอง (palliative care) การเตรียมตัวเพื่อให้ตระหนักถึงความสำคัญของความตาย ด้วยการวางแผนการดูแลล่วงหน้า (advance care plan) เพื่อเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลกับครอบครัว และเป็นแนวทางแก่บุคลากรทางการแพทย์ในการดูแลและเพื่อลดความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้น (กฤษณาพร, 2560) การวางแผนร่วมกันระหว่างแพทย์ ผู้ป่วยและครอบครัวมีความสำคัญมาก ครอบครัวของผู้ป่วยจะมีส่วนสำคัญมากในการช่วยตัดสินใจให้ผู้ป่วยในกรณีที่ผู้ป่วยไม่สามารถตัดสินใจได้ด้วยตนเอง การศึกษาของ Kanako Yamamoto (2022) ระบุว่าผู้เชี่ยวชาญทางการแพทย์หรือครอบครัวสามารถตัดสินใจแทนได้ตามความปรารถนาและคุณค่าของผู้ป่วยโดยสนับสนุนการวางแผนการดูแลล่วงหน้า ปัจจุบันกฎหมายก็ได้ยินยอมให้ทุกคนที่มีสติสัมปชัญญะสามารถทำหนังสือแสดงเจตจำนงเรื่องการดูแลในระยะสุดท้ายของชีวิตตนเองได้ คณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ ประกาศ “มาตรฐานการวางแผนการดูแลล่วงหน้าสำหรับประเทศไทย (Thai standards for Advance care planning) พ.ศ. 2565” โดยอาศัยอำนาจตามความในมาตรา 8 มาตรา 12 และมาตรา 25(10) แห่งพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 ลงวันที่ 4 ตุลาคม 2563 เพื่อเป็นแนวปฏิบัติซึ่งผู้ประกอบวิชาชีพด้านสาธารณสุขสามารถนำหลักความยินยอมที่ได้รับมาประยุกต์ใช้และเป็นเครื่องมือสื่อสารในการดูแลแบบประคับประคอง

มรณสันติ (peaceful death) จึงเป็นการจัดการระดับคุณภาพชีวิต เรียนรู้การอยู่อย่างสันติ ค้นหาความหมายและคุณค่าในชีวิต เรียนรู้การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดชีวิต การเตรียมความ

พร้อมสำหรับความตายทุกช่วงขณะจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตอย่างสงบ การวางแผนการดูแลล่วงหน้า (advance care plan) เพื่อการสื่อสารระหว่างบุคคลกับครอบครัว เป็นแนวทางแก่บุคลากรทางการแพทย์ในการดูแลและเพื่อเป็นการลดความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้น ในระยะสุดท้ายของชีวิตการเข้าถึงการตายดีไม่ได้เป็นหน้าที่ของปัจเจกเพียงลำพังแต่หากต้องอาศัยครอบครัวและบุคลากรทางการแพทย์ในการดูแลประคับประคอง (palliative care) นำไปสู่มรณสันติ (Peaceful death)

6. บทสรุป

สุขภาวะทางปัญญาเพื่อสันติภาพเป็นทั้งกระบวนการและเป้าหมายโดยตัวของมันเอง บทความนี้พยายามที่จะนำหลักปรัชญาและทฤษฎีต่าง ๆ มาอ้างอิงเพื่อที่จะเสนอว่ากระบวนการเรียนรู้ ปฏิบัติ และฝึกฝนในการคิด วิเคราะห์ ประมวลผล และลงมือปฏิบัติในการลดความรุนแรงในทุกรูปแบบเกิดขึ้นโดยตัวมันเองอยู่แล้วเป็นส่วนหนึ่งตามธรรมชาติของการเรียนรู้ของมนุษย์ อย่างไรก็ตามธรรมชาติของการเรียนรู้ของมนุษย์ไม่ได้มีความโน้มเอียงไปในการสร้างสันติภาพทั้งหมด แต่มีกระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การใช้ความรุนแรงต่อกันด้วยเช่นกัน ดังนั้นหลักการต่าง ๆ ที่ยกมาแสดงในบทความชิ้นนี้จึงเป็นความพยายามที่จะชี้ให้เห็นว่ามีเหตุปัจจัยที่ทำให้มนุษย์สามารถจะเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลาย เคารพซึ่งกันและกัน ในขณะเดียวกันก็มีความสามารถในการใช้ทรัพยากรและแหล่งความรู้เดียวกันในการกดขี่ เอารัดเอาเปรียบ และทำร้ายกันและกัน หลากหลายทฤษฎีและแนวคิดที่นำมานำเสนอในบทความนี้ อาจจะทำให้ผู้อ่านสามารถนำไปพัฒนากระบวนการการเรียนรู้ที่จะช่วยให้อุดมคติด้านสันติภาพเกิดขึ้นได้จริงในสังคมมนุษย์ และทำให้การดำรงชีวิตของมนุษย์มีคุณค่าและจากโลกมนุษย์นี้ไปอย่างมีความหมาย

รายการอ้างอิง

ภาษาอังกฤษ

Adams, D. (2000). Toward a global movement for a culture of peace, Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology: the journal of the Division of Peace Psychology of the American Psychological Association, 6(3), pp.259–266.

Aristotle., Barker, E., & Stalley, R. F. (1998). The politics. Oxford; New York, Oxford University Press.

Baumeister, R.F. (2001). Evil: Inside human violence and cruelty. New York: W.H. Freeman.

Beck, A. T. (2000). Prisoners of Hate, The Cognitive Basis of Anger, Hostility, and Violence, New York, Harper

Boulding, E. (2017). Peace education as peace development. In J.R. Boulding (ed.), Elise Boulding: Writings on peace research, peacemaking, and the Future, Pioneers in Arts, Humanities, Science, Engineering, Practice 7, DOI 10.1007/978-3-319-30987-3_5.

Boulding, E. (2000). Culture of Peace: The Hidden Side of History, Syracuse University Press, New York.

Brooks, C & Hajir, B. (2020). Peace education in formal schools: Why it is important and how it can be done. International Alerts.

De Rivera, J. (Ed.). (2008). Handbook on building cultures of peace. Springer Science & Business Media.

De Ruyter, D. J., & Miedema, S. (Eds.). (2011). Moral education and development. Sense Publishers.

Demirbolat, A. O. (2012). The relationship between democracy and education. Bentham Science Publishers.

Dewey, J. (2004). Democracy and education: An introduction to the philosophy of education. Aakar Books.

Dhillon, P. (2011). The role of education in freedom from poverty as a human right. Educational Philosophy and Theory, 43(3), 249-259.

Donald, K. J., & Kovac, J. (2013). The scientist's education and a civic conscience. Science and engineering ethics, 19(3), 1229-1240.

Downey, Randall Curtis, William, Lafferty (2009), The Quality of Dying and Death (QODD) Questionnaire: Empirical Domains and Theoretical, Perspectives Pain Symptom Manage 9(1).9

Dozier, R. W. (2002). Why We Hate, Understanding, Curbing, and Eliminating Hate in Ourselves and Our World, New York, McGraw-Hill.

Eisler, R., & Miller, R. (Eds.). (2004). Educating for a culture of peace. Heinemann.

Emily & Meier, Jarred, Gallegos, (2017). Defining a Good Death (Successful Dying): Literature Review and a Call for Research and Public Dialogue, HHS Public Access, 24(4)261–271

Feldman, R. (2003). Epistemology. Pearson.

Fountain, S. (1999). Peace education in UNICEF [Working Paper]. UNICEF.

Galtung, J. (1996). Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization, Oslo, International Peace Research Institute.

_____. (2008a). 50 Years, 25 Intellectual Landscape Explored. Kolofon Press.

Gardner, Daniel (2009). The Science of Fear: How the Culture of Fear Manipulates Your Brain Plume; Reprint edition.

Guzmán, V. M. (2001). Filosofía para hacer las paces. Icaria Editorial: Barcelona.

Guzmán, V. M. (2005a). Podemos Hacer Las Paces: Reflexiones Éticas Tras El 11-S Y El 11-M, Bilbao, Editorial Desclée de Brouwer.

_____. (2005b). “Filosofía e Investigación para la Paz”, Tiempo de Paz No.78 Otoño 2005, 77-90.

Harris, I. (2002). Conceptual underpinnings of peace education. in Solomon, G. & N. Baruch. Peace education: The concept, principles, and practices around the world. Taylor & Francis.

Hobbes, T. (1997). Leviathan or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth. Ecclesiastical and Civil ((ed.) M. Oakeshott, with an introduction by R.S. Peters).

Honer, S. M. & Hunt, T. C. & Okholm, D. L. & Safford, J. L. (2006): Invitation to Philosophy, Issues and Options, CA, Thomson Wadsworth.

Kanako Yamamoto, Yonekura, Kazuhiro Nakayama, (2022), Healthcare providers' perception of advance care planning for patients with critical illnesses in acute-care hospitals: a cross-sectional study, BMC Palliat Care, 21(1).10-11

Kant, I. (2003). To Perpetual Peace: A Philosophical Sketch, Translated with Introduction by Ted Humphrey, Indianapolis, Hackett Publishing Company.

Lederach, J. P. (2005). The Moral Imagination, The Art and Soul of Building Peace, New York, Oxford University Press.

Mac Ginty, R. (2014). Everyday peace: bottom-up and local agency in conflict-affected societies. Security Dialogue, Volume 45 Issue 6, December.

Pindavanija, E. (2021). Understanding Conflict, In: Askandar, K. (ed.) Peace and Conflict Transformation in Southeast Asia. SHAPE-SEA.

Ramsbotham, O., Miall, H., & Woodhouse, T. (2016). Contemporary conflict resolution (4th edition). Polity.

Reardon, B.A. (2001), Education for a culture of peace in a gender perspective, UNESCO.

Seifert, Kathryn (2011). Youth Violence: Theory, Prevention, and Intervention. Springer Publishing Company, New York.

Sen, A. (2006): Identity and Violence, The Illusion of Destiny, New York, W. W. Norton & Company

Stephen M Campbell, (2020). Well-Being and the Good Death, Ethical Theory and Moral Practice. 23.607–623

Strauss, L., & Cropsey, J. (Eds.). (1987). History of political philosophy. University of Chicago Press.

UNESCO (2022). Youth guide on education for peacebuilding and the prevention of violence. UNESCO IICBA. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381620.

United Nations. (n.d.) Sustainable development goal 4. https://sdgs.un.org/goals/goal4

Wood, H. (2016). Invitation to Peace Studies. Oxford University Press, New York.

_____ (2017). Current Debates in Peace and Conflict Studies. Oxford University Press, New York.

Yoder, Carolyn (2005): The Little Book of Trauma Healing: When Violence Strikes and Community Is Threatened. (Little Books of Justice and Peacebuilding) Good Books, Intercourse, PA.

ภาษาไทย

กรพินธุ์ พัวพันสวัสิดิ์, (2561). “ประวัติศาสตร์และการเมืองของ "พวกขี้แพ้”: การครอบงำ อำนาจ และการต่อต้านในทัศนะของเจมส์ ซี สก็อตต์. วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ 48 ฉบับที่ 2.

กฤษณาพร ทิพย์กาญจนเรขา, นิภาพร อภิสิทธิวาสนา,มณีรัตน์ เทียมหมอก, (2560), การวางแผนดูแลรักษาตนเองล่วงหน้าเพื่อการตายดี. วารสารวิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี, 33(3), 144.

กันทิมา ชูฤทธิ์, (2564). Palliative Care การดูแลด้วยหัวใจในยุค 4.0, TUH Journal online. 5(2). 48.

กิตติยาพร จันทร์ชม, (2564), การเตรียมความพร้อมมิติด้านจิตวิญญาณสำหรับผู้ป่วยระยะท้าย. วารสารการบริหารนิติบุคคลและนวัตกรรมท้องถิ่น, 7(9), 355-356.

ไชยันต์ ไชยพร, (2563). “ความเสมอภาค” โพสต์ทูเดย์ เผยแพร่เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2563 เข้าถึงข้อมูลที่ https://www.posttoday.com/columnist/629871

นารีรัตน์ จิตรมนตรี, (2558). ศาสตร์และศิลป์การพยาบาลผู้สูงอายุ, ครั้งที่ 2, กรุงเทพ. โครงการตำราคณะพยาบาลศาสตร์มหาวิทยาลัยมหิดล

นูรดีนี แมเร๊าะและคณะ, (2560). อุปสรรคในการดูแลแบบประคับประคองในหอผู้ป่วยไอซียู: ประสบการณ์ของพยาบาล. วารสารพยาบาลสงขลานครินทร์, 37(3). 79-80.

ปฐมพร ศิริประภาศิริ, (2563), คู่มือการดูแลผู้ป่วยแบบประคับประคองและระยะท้าย (สำหรับบุคลากรทางการแพทย์), กรุงเทพ: สำนักงานกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึกในพระบรมราชูปถัมภ์.

ปิยะวรรณ โภคพลากรณ์, (2560), รูปแบบการดูแลผู้ป่ วยแบบประคับประคองในประเทศไทย. วารสารพยาบาลกระทรวง สาธารณสุข, 26(3), 48-49

พระมหาคมคาย สิริปญฺโญ สิงห์ทอง,พระสุชาติ เชื้อรุ่ง, พระมหาไพฑูรย์ นิวาส, (2565). ความตายในมุมมอง 4 ศาสนา. วารสารปรัชญาปริทรรศน์ , 27 (2), 299-300.

ฟารีดา ปันจอร์ และ ศรีสมภพ จิตร์ภิรมย์ศรี. (2565). สันติภาพที่ไม่เสรีกับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการงบประมาณตามยุทธศาสตร์และแผนงานยุทธศาสตร์งบประมาณบูรณาการเพื่อแก้ไขปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ พ.ศ. 2560-2565. วารสารความขัดแย้งและสันติศึกษา ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน.

ภัควดี วีระภาสพงษ์ แปล. (2559). อภิธานศัพท์ว่าด้วยการแปรเปลี่ยนความขัดแย้ง 20 แนวคิดเชิงทฤษฎีและปฏิบัติ, ศูนย์ความร่วมมือทรัพยากรสันติภาพ.

ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2562). มองเรื่องเล็กให้เป็นเรื่องใหญ่, ปัตตานี: สำนักพิมพ์ปาตานีฟอรั่ม.

รัฐวิศว์ เอื้อประชานนท์. สันติภาพ:ความรู้ฉบับพกพา (ฉบับร่าง).

รัตนา สายพาณิชย์ (แปล) (2557). The Satir Model: Family Therapy and Beyond. นนทบุรี. สมาคมพัฒนาศักยภาพมนุษย์มนุษย์และจิตบำบัดแนวซาเทียร์.

วรรณา ฉายอรุณ,เขมจิต มุกดาดี,สุภารัตน์ ลัทธิธรรม, (2563), คู่มือการดูแลผู้ป่วยแบบประคับประคองและระยะท้าย (สำหรับบุคลากรทางการแพทย์), กรุงเทพ: สำนักงานกิจการโรงพิมพ์ องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ในพระบรม ราชูปถัมภ์.

วัลภา คุณทรงเกียรติ, (2560). การพยาบาลเพื่อการตายดีที่บ้านตามการรับรู้ของพยาบาล ในหน่วยบริการปฐมภูมิ. วารสารคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 25(4), 90-92.

ศิริรัตน์ ปานอุทัย, ชมพูนุท ศรีรัตน์, ทิพาพร วงศ์หงส์กุล. (2563). คุณลักษณะการตายดีตามการรับรู้ของผู้ที่เกี่ยวข้องในบริบทภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย. วารสารสภาการพยาบาล, 35(4), 35-53.

ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล (2552): ชุมชนในสถานการณ์ความขัดแย้ง: พลวัตและการพัฒนา. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ.

สดใส ขันติวรพงศ์ แปล. (2555). พลังธรรมแห่งจินตนาการ:ศิลป์และวิญญาณการสร้างสันติภาพ, สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา.

สมบัติ จันทรวงศ์ (2524). ปรัชญาการเมืองเบื้องต้น บทวิเคราะห์โสเกรตีส. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

สันต์ หัตถีรัตน์, (2559). วาระสุดท้ายที่งดงาม. กรุงเทพ,หมอชาวบ้าน

หัสนัย สุขเจริญ (2562). ทรราชในปรัชญาการเมืองของฮอบส์ (วิทยานิพนธ์ (ร.ม.)--จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).